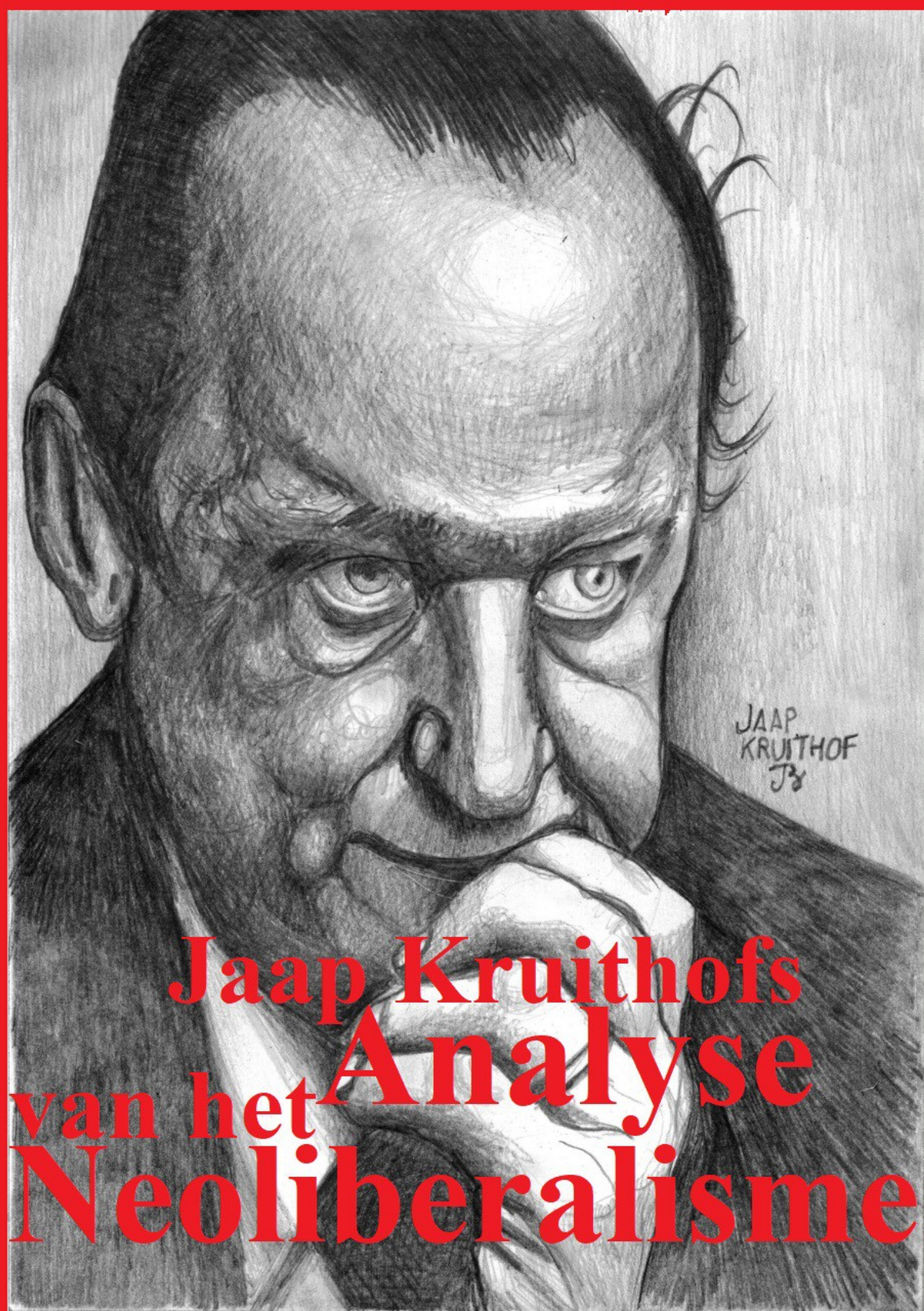

Jaap Kruithofs
van het Analyse
Neoliberalisme

Jan Bauwens, Serskamp, 4 maart - 31 maart 2025

Jaap Kruithofs analyse van het neoliberalisme

1. De opmars van het kapitalisme

Het boek is intussen al een kwarteeuw oud maar actueler dan ooit: het neoliberalisme heeft de wereld in zijn greep, een analyse door de in Eric Goemans inleiding genoemde 'ongenadigste aller critici', Jaap Kruithof, wiens vijand hem de pas tracht af te snijden door hem weg te zetten als een dwarsligger en een doemdenker.² Kruithof gaat van start met een schets van het wereldkader.

Eind vijftiende eeuw ontstaan, met de opkomst van de scheepvaart: de wereldhandel en de wereldmarkt. Vier vormen van macht worden onderscheiden: kapitaalaccumulatie (economische macht), monopolie op gebruik van geweld (territoriale macht), macht over het denken door kerk, wetenschap, politiek en media (ideologische macht) en macht over het gedrag dat wordt opgedrongen (culturele macht). Die machten kunnen elkaar beïnvloeden of in onevenwicht zijn, zoals dat het geval is bij ontwikkelingslanden of dictaturen die over atoomwapens beschikken. Van belang is nu dat het wereldsysteem in wording kapitalistisch van aard is, wat betekent *“dat in economisch opzicht de motor van de totaliteit de productie voor de markt is met het doel winst te maken. Voortaan moet met kapitaal nieuw kapitaal gegenereerd worden. Dat principe domineert de werking van het hele stelsel.”*³

Het loont de moeite hier een ogenblik bij stil te staan want hier verwoordt Kruithof de essentie van het kapitalisme. Waar voorheen ruilhandel bestond (men gaat met zijn teveel aan eieren naar de markt en men komt terug met de aardappelen die men nodig heeft), eventueel met gebruikmaking van een ruilmiddel (geld), gaat men nu naar de markt met een som geld en men keert terug met een grotere som. Ter plekke koopt en verkoopt men waren die men niet nodig heeft maar die nu verworden zijn tot middelen om zijn kapitaal groter te maken. Met andere woorden: het

¹Jaap Kruithof, *Het neoliberalisme*, Epo, Berchem 2000.

²Ib., pp. 11-23.

³Ib. p. 29.

ruilmiddel neemt de plaats in van de goederen die voortaan nog slechts middelen zijn om zich te verrijken. Het respect dat toekomt aan de dingen (voedsel, arbeid en noem maar op) verdwijnt totaal en het domme geld wordt keizer van de wereld. Met alle economische maar ook morele, ideologische en culturele gevolgen van dien.

Die wereldmarkt valt niet langer samen met een wereldrijk: ze verheft zich boven alle staten en ze maakt de kloof tussen rijk (het Westen) en arm (de ontwikkelingslanden) steeds groter. Bovendien verschuift de welvaart voortdurend en de economisch machtigste staten bepalen ook politiek, ideologie en cultuur. Zo verschoof de macht van eerst enkele Italiaanse steden (Genua, Venetië, Florence) naar Amsterdam, dan naar Londen en vervolgens naar New York (dat de hegemonie had tot de jaren tachtig). Uiteraard is er tevens een verschuiving van productie en handel naar louter (speculatief) kapitaal. Vier Kondratieffgolven⁴ (van telkens ca. 50 jaar) volgen elkaar op: het tijdperk van kolen, staal en stoommachine (voor 1850), dat van trein, fotografie en dieselmotor (1850-1900), de tijd van elektriciteit, auto en vliegtuig (1900-1950) en die van elektronica, antibiotica, kernenergie en informatica (1950-2000).

Demografisch is er bevolkingsexplosie en vergrijzing waarbij 70 pct. van de mensen geen pensioen genieten en de tendens van de vervroeging van de pensioenleeftijd (onder meer met het oog op het bestrijden van de jongerenwerkloosheid) keert onder de druk van het winstbejag om: langer werken om alles betaalbaar te houden.⁵

Kruithof staat stil bij de situatie in enkele delen van de wereld. De V.S. kampen met geldnood: *“De rol van superagent van de planeet kost de States veel geld.”*⁶ Ze worden economisch ingehaald door Europa en Japan. *“De States zijn behoudsgezind waar het hun eigen zwakke sectoren betreft en voeren, waar ze sterk staan, een agressieve vrijhandelspolitiek die van strenge milieunormen en humane arbeidsconditie niets wil weten.”*⁷ Een kwart van de Amerikanen leeft in armoede, alle rijkdom is privaat.

Wat Rusland betref klinkt Jaap Kruithof andermaal profetisch: *“De rijkdommen van het land werden geplunderd door een kleine minderheid van nieuwe eigenaars (...) Minstens veertig procent van het beschikbare*

⁴Conjunctuurgolven (die eerst versnellen en dan vertragen) onderscheiden door en genoemd naar de Russische econoom Nicolaj Kondratieff (1892-1938).

⁵Jaap Kruithof, *Het neoliberalisme*, Epo, Berchem 2000, pp. 32-33. N.B.: Kruithof schreef dit een kwarteeuw geleden.

⁶Ib., p. 33.

⁷Ib., p. 34.

*kapitaal wordt gecontroleerd door de maffia. Er zijn geen maatschappelijke krachten aanwezig om de dictatuur van die bende te breken.”*⁸ *“De Russische staat kampt met enorme schulden.”*⁹ De oligarchen versastten tussen 1990 en 2000 7.000 miljard frank zwart Russisch geld naar het Westen.¹⁰ Rusland is economisch zwak met een sterk wapenarsenaal: *“Een gevaarlijke toestand voor de internationale veiligheid en de wereldvrede.”*¹¹ Er zijn burgeroorlogen, sociale ellende (*“Eén op vier leeft met minder dan 800 frank per maand”*¹²), werkloosheid, tbc, ondervoeding, kinderhandel, gedaalde levensverwachting bij mannen (van 69 naar 58 jaar), en dat alles ingevolge het oprukkende neoliberalisme.¹³

De derde economische speler is Zuid-Oost Azië met aan de kop Japan waar het bedrijf de afgod is en de arbeid militaristisch wordt georganiseerd maar Japan blijft van het buitenland afhankelijk voor energie en voedsel.¹⁴ Thailand en Indonesië maar ook Zuid-Korea en Malaisië geraakten sinds 1997 in een crisis ingevolge overschatting van de expansie, te grote leningen en schulden waardoor zij met hun geld (110 miljard dollar) naar het Westen vluchtten.¹⁵ In 1998 gaat Japan in recessie, banken gaan failliet en moeten genationaliseerd worden. Werkloosheid, armoede en dakloosheid treffen gans Zuid-Oost Azië.¹⁶

In de toekomst zal het westen wellicht niet langer de eerste viool spelen en Kruithof ziet vier mogelijke scenario's: een hegemonie voor Oost-Azië, een wereldregering, verbroekeling van de macht en chaos of tenslotte een wereld vol cultuurconflicten...^{17 18}

2. Een veranderende economie

Sinds 1971 wordt de Amerikaanse munt niet langer gedekt door goud maar door de markt van het ogenblik: het begin van de vlottende wisselkoersen. Vanaf de jaren negentig verheft het kapitaal zich boven de staten doordat steeds meer geld (ook sociaal geld) risicovol en internationaal geïnvesteerd wordt. Langetermijninvesteringen worden liquide gemaakt, verhandelbaar,

8Ib., p. 34.

9Ib., p. 34.

10Ib., p. 35.

11Ib., p. 35.

12Ib., p. 35.

13Ib., pp. 35-36.

14Ib., pp. 36-37.

15Ib., p. 37.

16Ib., pp. 37-38.

17Ib., pp. 38-39.

18Tekst d.d. 4 maart 2025.

het wordt allemaal een kwestie van snelheid, *“ik verkoop morgen wat ik gisteren heb gekocht.”*¹⁹ Het speculatief kapitaal groeit, het risicobeleggen brengt grotere winsten maar ook grotere verliezen. De speculatie ontkoppelt zich van de reële productie. Waar in 1970 nog 90 pct. van de beleggingen met reële economie te maken had, was dat eind jaren 1990 geen 10 pct. meer. Het reël product wordt verwaarloosd, de klemtoon ligt op de ruilwaarde en op de toekomst, het wordt gokken, winst om de winst, groei om de groei.²⁰ Er wordt collectief belegd.²¹

Leidinggevend in de wereldeconomie zijn nu niet langer de multinationals maar de transnationale corporaties, megaconcerns of megasystemen, waarvan er 500 à 600 bestaan. Ongenadige concurrentie zorgt voor faillissementen, fusies en overnames, er ontstaat concentratie, oligopolisering, monopolisering. Kruithof somt de grootste concerns op inzake olie, chemie in de landbouw, auto, farmaceutica en investeringsbanken. Bij transnationale corporaties staat alles in het teken van winst ten koste van o.m. het sociale en opvallend genoeg overtreffen de kapitalen (zakencijfers) van transnationale corporaties vaker de nationale kapitalen (BBP).

Er komt structurele werkloosheid en de productie verhuist naar ontwikkelingsgebieden waar bijvoorbeeld kinderarbeid en het ontbreken van milieuwetten de kosten drukken. Producenten om te produceren en de vraag moet toenemen, vandaar: wijziging van de distributiewijze (bijvoorbeeld: teleshopping) marketing en reclame, manipulatie, modedruk, wegwerpmentaliteit. De financiering kampt met beleggingen en vereist leningen en komt aldus in het vaarwater van banken en gerecht. Ook de media worden betrokken en het geld bepaalt de inhoud van nieuws en informatie en gaat ook de politiek sturen met privatiseringen: er komen huurlingenlegers, politietaken worden geprivatiseerd; de medische zorg, het onderwijs en de armenzorg staan op de helling, fusies en overnames brengen alom enorme werkloosheid en sociale uitsluiting mee.²²

In de onderhandelingen over het Multilaterale Akkoord betreffende Investerings (MAI) streven transnationale corporaties naar onaantastbare machtsposities. *“Zij negeren milieunormen die de winstmarges verlagen en saboteren duurzame ontwikkelingen. Verder profiteren zij van lage werklonen, slechte werkomstandigheden en gebrek aan syndicale vrijheid.*

19Jaap Kruithof, *Het neoliberalisme*, Epo, Berchem 2000, p. 43.

20Ib., p. 44.

21Ib., p. 46.

22Jaap Kruithof, *Het neoliberalisme*, Epo, Berchem 2000, pp. 39-52.

Zij bedrijven een politiek van sociale dumping.”²³ Ook werken ze met economische embargo's. De megasystemen opereren internationaal en maken via gespecialiseerde juristen hun eigen regels wars van de nationale wetten.^{24 25}

3. Politieke en maatschappelijke veranderingen

Terwijl in de jaren 1930-'70 de overheid een steeds grotere rol speelde, gaan in de lijn van het neoliberalisme (gesubsidieerde) particulieren met hun kapitaal steeds meer staatszaken overnemen - andermaal: het kapitaal verheft zich boven de staten (gesteund door de nieuwe informatica). Verder is continentalisering (bij ons: de EU trekt de macht van de staten naar zich toe) en mondialisering (waardoor bedrijven verhuizen: kapitaalvlucht) en recessie loert om de hoek. Uiteraard verdwijnt aldus de zin van verkiezingen en de democratie staat op de helling. In theorie regelt de politiek alles, in de praktijk regeert de economie. De politiek moet controle uitoefenen over eigendom die in privéhanden is, wat niet kan en wat haar stuurloos maakt.²⁶

De natuur wordt opgeofferd, de milieuproblematiek is bekend, er staat geen rem op vervuiling, vernietiging en roofbouw, drinkwater wordt schaars.²⁷

De cijfers van de liberalen tonen dat wij er *gemiddeld* op vooruit gaan maar houden geen rekening met de toenemende kloof tussen rijk en arm: *“Er leven in de wereld 1,3 miljard mensen in armoede (...), onder wie de helft van alle Afrikanen. Meer dan drie miljard personen hebben een dagelijks inkomen van minder dan zeventig frank. De tien rijkste personen van deze planeet bezitten meer dan de 600 miljoen mensen uit de armste landen. De 400 multimiljardairs zijn even rijk als 45 pct. van de totale wereldbevolking. In de verenigde Staten is 39 pct. van 's lands rijkdom in handen van één percent van de bevolking. (...)”* Enz. enz. En de kloof wordt groter in versneld tempo.

Inzake gezondheid is de ongelijkheid navenant. Ook inzake voedselsituatie en huisvesting. De schuldenlast van derdewereldlanden wordt kunstmatig in stand gehouden en er is kapitaalvlucht van het Zuiden naar het Noorden. De armen zijn totaal afhankelijk van de rijken. *“Dat schept*

²³Ib., pp. 52-53.

²⁴Ib., pp. 53-54.

²⁵Tekst d.d. 7 maart 2025.

²⁶Ib., pp. 54-59.

²⁷Ib., pp. 60-61.

uitbuitingsmogelijkheden die vroeger nooit hebben bestaan."²⁸

Werkgelegenheid is een mondiaal probleem geworden: *"De structurele werkloosheid wordt (...) als onoverkomelijk aanvaard. De duale samenleving is werkelijkheid: arbeidenden en werklozen, participanten en uitgesloten staan tegenover elkaar."*²⁹ In India is er de afgelopen twintig jaar een verdrievoudiging van het aantal werklozen, in Indonesië een vertienvoudiging. Even dramatisch in Latijns-Amerika, Afrika en Oost-Europa. En alom stellen de miljonairs onderbetaalde illegalen in hun dienst. Er wordt geïnvesteerd in hoogtechnologie en de fabricatie gebeurt in laagloonlanden. Winstbejag vereist verwaarlozing van arbeiders (geen sociale wetten, geen arbeidsherverdeling...), wat echter de koopkracht doet dalen en achteruitgang garandeert. Er zijn arbeidenden (die ook al uitgebuit worden), uitkeringsgerechtigde en niet vergoede werklozen en die laatsten moeten illegaal bestaan. De slavernij van de kinderarbeid (al vanaf de leeftijd van vijf jaar) treft 230 miljoen mensen (in Afrika zijn een vierde van alle arbeiders kinderen). Er zijn wereldwijd 100 miljoen verlaten kinderen. Guatemala, Colombia en Brazilië staan bekend voor kindermoorden. Jaarlijks treffen arbeidsongevallen 12 miljoen kinderen, uiteraard vooral in de derde wereld - in rijke landen gaat het meer om ziekten door blootstelling aan gevaarlijke stoffen.

Maar er is ook verzet tegen uitbuiting en Kruithof haalt vier voorbeelden aan. Cuba heeft (ondanks het economisch embargo van, de VS) een van de laagste kindersterftecijfers ter wereld en een levensverwachting van 76 jaar (ter vergelijking, België: 77 jaar). In de progressieve Indische deelstaat Kerala worden vrouwen 74 jaar oud (59 in de rest van India), de kindersterfte is vier keer lager en er zijn met 93 pct. drie keer meer geletterden. Door de *Movimento sem Terra* in Brazilië organiseren zich 200.000 families in coöperatieven als verzet tegen grootgrondbezit. En de Chipkobeweging in India telt miljoenen aanhangers die zich verzetten tegen uitbuiting en de vernietiging van het milieu.³⁰

De verzorgingsstaat uit de jaren vijftig-zestig ("een menswaardig leven voor alle burgers") maakt wegens 'onbetaalbaar' in de jaren zeventig-tachtig plaats voor het poldermodel: privatisering, deregulering, responsabilisering: *"Mensen moeten meer zelf doen, actiever voor zichzelf zorgen. Een vreemd advies voor de uitgesloten."*³¹ *"De*

28Ib., pp. 61-66.

29Ib., p. 66.

30Ib., p. 69.

31Ib., p. 70.

werkgeversorganisaties domineren de vakbonden”³² Stakingen worden 'not done'. Er komen massale ontslagen. Het zekerheidsstelsel wordt bedreigd (promotie van het privé-pensioen), niemand is nog veilig. Hoge inschrijvingsgelden voor hoger onderwijs sluiten mensen uit. Er is tweesporengeneeskunde (hospitalisatieverzekering voor de rijken). Het kapitalisme krijgt vrij spel. Alleen de allerarmsten krijgen nog een aalmoes.³³

De polarisering arm-rijk veroorzaakt onlusten en onveiligheid op straat. De economie criminaliseert: bedrog, corruptie, belastingfraude, gokken, zwarte markt, kernafval, prostitutie, sekten, terrorisme, drugs. NB: de jaaromzet drugs bedraagt 15.000 miljard BEF, dat is 8 pct. van de totale wereldhandel. Vergelijk: de jaaromzet van de wapenhandel bedraagt 800 miljard dollar.³⁴ De Filipijnen tellen bijna evenveel prostituees als handenarbeiders; in Thailand is de prostitutie goed van 14 pct. van het BNP; Latijns-Amerika telt 120.000 kinderprostituees. Organenhandel: kinderen worden vermoord voor hun organen die in privéziekenhuizen worden getransplanteerd. “[In Egypte] ontdekten parlementsleden dat organen 9.000 tot 350.000 dollar opbrachten. De slachtoffers waren jonger dan dertien jaar.”³⁵

Andermaal profetisch m.b.t. de ontwikkelingen in de VS en in Rusland: met steun van externe megasystemen maakt democratie (met vaker schijnverkiezingen) gestaag plaats voor militaire regimes met een politieke dictatuur. Ondermijnend zijn (ook in het Westen) toenemend racisme, religieus fanatisme, fundamentalisme, reactionair nationalisme, fascisme, vreemdelingenhaat, autoritarisme, conservatieve ethiek.

De verrechtsing zet zich door, liefdadigheid vervangt solidariteit, seksisme neemt toe. *“In de westerse cultuur is God dood. De mens is God geworden. Geen theocentrisme of egocentrisme maar antropocentrisme.”*³⁶ Genotzucht domineert, soberheid is voor achterblijvers. De markt bepaalt wat waar, goed en schoon is. *“Door de commercie verliezen de intellectuelen hun zending. De maatschappijkritische taken komen in verdrukking.”*³⁷

Toenemende culturele spanningen en oorlogen, sociale tegenstellingen,

32Ib., p. 70.

33Ib., p. 71.

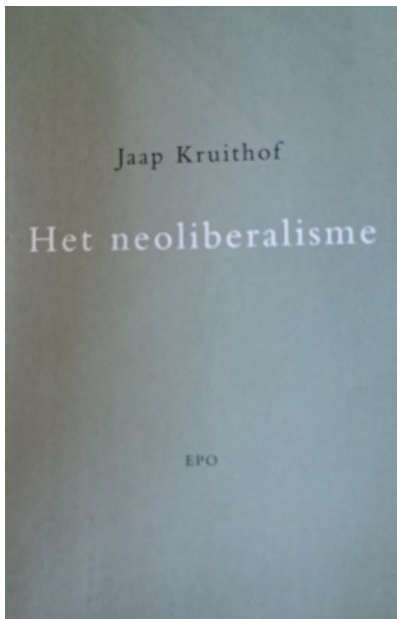
34Ib., p. 72.

35Ib., pp. 72-73.

36Ib., p. 74.

37Ib., p. 75.

racisme, godsdienstige conflicten en polarisering worden veroorzaakt door migratie. Het Westen bouwt hekken.^{38 39}

4. De economische dictatuur

Op de markt of de maatschappelijk georganiseerde uitwisseling van goederen en diensten wordt geruild, verkocht en gekocht, verhuurd en gehuurd en geschonken. Er is een tendens naar totale commercialisering: alles wat gebruikswaarde bezit, moet worden omgezet in ruilwaarde, wat wil zeggen: alles moet te koop zijn. *“Alles wat mensen willen doen, moet gehoorzamen aan marktwetten.”*⁴⁰ Gratis bestaat niet meer. *“Tuinen, parken en natuurgebieden, waar je vroeger vrij kon vertoeven, worden afgesloten door uitbaters*

*met een entreprijs.”*⁴¹ Ook is er de tendens naar mondialisering, mede door het datacommunicatienetwerk, het internet dat doorbrak in 1995-1996. Reclame wordt ons dictatoriaal opgedrongen terwijl iedereen dat beu is. Men moet kopen omdat iets goedkoop is, nieuw is, modieus is, kapot is... De massa bepaalt wat cultuur is, ten koste van de kwaliteit.⁴² Markt en markuitbreiding zijn goed zolang die expansie niet ongeremd is en leidt tot *“het opsouperen van schaarse grondstoffen”*⁴³ en tot meer polarisering.

In het kapitalisme draait alles om winst; het einddoel, behoeftebevrediging, is bijzaak geworden. Edoch, er zijn zinvolle en noodzakelijke inspanningen die niet veel opbrengen. Verder is ook het kapitaal, dat voortkomt uit winst, geen einddoel, anders wordt de economie een doldraaiende machine. Men gelooft dan: *“Geen discussie over het waartoe, laat de wedloop maar voortduren, iedereen zal er wel bij varen.”*⁴⁴ Scholen vechten om het leerlingenaantal, het criterium voor subsidiëring. Bill Gates koop museumschatten op. Wetenschappelijk onderzoek krijgt geld van particuliere firma's. Geld bepaalt wat goed, schoon en waar is. *“De vraag is of waarheidslievendheid en profijtdenken kunnen samengaan.”*⁴⁵ De morele dimensie dreigt te verdwijnen. De

38Ib., pp. 75-76.

39Tekst d.d. 8 maart 2025.

40Ib., p. 78.

41Ib., p. 78.

42Ib., pp. 79-80.

43Ib., p. 81.

44Ib., p. 82.

45Ib., p. 83.

immer veroordeelde woekerwinst of het misbruik van zwakke marktposities krijgt vrij spel. De natuur wordt (vaak onherstelbaar) beschadigd. Sociale uitbuiting is troef. Kortetermijndenken wint het van duurzaamheid. Investerings gaan naar het meest winstgevende: de criminele sector. Een kapitalistisch bestel kan dit niet intomen.⁴⁶ De economie wordt gecriminaliseerd: de zwarte markt vertegenwoordigt in België een vijfde van de markt. Nog een gevolg zijn enorme verspillingen.

Op de neoliberale markt ontbreekt de stuurman die solidariteit garandeert en daarmee ook levenszekerheid voor iedereen. Niet direct rendabele sectoren liggen onder vuur, ook als die levensnoodzakelijk zijn, zoals onderwijs en medische zorg. De politiek zelf kan niet tot een marktgebeuren worden herleid zonder dat de basiswaarden (gelijkheid, rechtsstaat...) verloren gaan. Hetzelfde geldt voor justitie, wetenschap enz. Er zijn ook niet-commercialiseerbare gegevens: mensen, bepaalde natuurgoederen en cultuurpatrimonia. Ook vriendschap, liefde en seks kunnen niet gereïficeerd (verdingelijkt) worden, ook gezinsarbeid (huismoeders werk) wordt niet betaald. De egocentrische berekeningen nemen toe, het spontane leven wordt een nutscalculus maar het is niet wenselijk dat gezinsarbeid wordt betaald. Wel moeten vrouwen toegang hebben tot de arbeidsmarkt en mannen moeten huismannen kunnen zijn.⁴⁷

Megaconcerns dringen aan op vrijhandel, protectionisme is voor de zwakkeren, de staat moet reguleren. Met het oog op maximale winst heerst sociaal darwinisme: de zwaksten moeten eruit. Na W.O.II kwamen de multinationals; die fusioneerden in de jaren zeventig tot megasystemen; monsterfusies en overnames reduceerden het aantal grote spelers wereldwijd tot een zeshonderdtal en het aantal wordt nog kleiner: we stevenen af op een neoliberale economische dictatuur en regeringen staan er machteloos tegenover.⁴⁸ *“Wist u dat driekwart van de publicaties die op de Antwerpse boekenbeurs worden verkocht, gecontroleerd wordt door de Nederlandse verzekeringsmaatschappij ING?”*⁴⁹ Dat uiteindelijk iedereen wel zal varen bij het kapitalisme is slechts een onbewezen geloof van de neoliberalen. *“Monopolie is dictatuur.”*⁵⁰ Het besef daarvan ontbreekt, alsook het verzet ertegen. Wat betreft de productie en de consumptie: *“Klant is koning. Maar zijn wil is een kneedbare materie.”*⁵¹ “[De

46Ib., pp. 84-85.

47Ib., pp. 86-91.

48Ib., pp. 95-96.

49Ib., p. 99.

50Ib., p. 101.

51Ib., p. 102.

verbruikers] slikken wat gepresenteerd wordt: besmet vlees (hormonen); textiel, gemaakt door vrouwen en kinderen die slavenarbeid verrichten.”⁵²
“Klassenstrijd is geen begrip uit het verleden.”^{53 54}

5. Privatisering

Tegenwicht van de profitsector (de economie, de markt, alles gericht op winst) is de staat (de overheid, de politiek, gericht op behoeftebevrediging) en tussen die twee situeert zich de non-profitsector (het sociale, het pedagogische, het medische, de cultuur). In een kapitalistische samenleving is de profitsector in het offensief: waar ooit de territoriale macht en het christendom alles bepaalden, wil de neoliberalen de staat afslanken en ook de non-profitsector commercialiseren.⁵⁵

In de twintigste eeuw doken twee tegengestelde bewegingen op: enerzijds leninisten/stalinisten, die

het kapitaal aan de socialistische partij toebedelen; anderzijds fascist/nazi's, die door het kapitaal aan de macht werden gebracht. *“Nazisme en fascisme zijn agressieve kapitalistische reacties binnen het kader van gevestigde staten met territoriale macht. Door de mondialisering is die optie achterhaald. Wat blijft is de vraag of het wereldkapitalisme zonder nationale grenzen zal kiezen of gedwongen worden te kiezen voor een autoritair, antidemocratisch fascisme op internationaal vlak. Repetitie van dezelfde keuze, maar dan planetair.”*⁵⁶

Na W.O.II werd in het Westen de sociaal-democratie dominant maar de staat bleef in dienst staan van de multinationals.

De sociaal-democratie bracht sociale zekerheid, arbeidsrecht en allerlei voorzieningen. In de periode 1920-1975 kiest de overheid voor de

⁵²Ib., p. 102.

⁵³Ib., p. 103.

⁵⁴Tekst d.d. 11 maart 2025.

⁵⁵Ib., pp. 105-108.

⁵⁶Ib., pp. 108-109.

Keynesiaanse politiek: geen leninisme/stalinisme maar wel een regulerende rol voor de overheid, in de lijn van de verzorgingsstaat. In de jaren zeventig komt (met Reagan en Thatcher) het neoliberalisme op, de verzorgingsstaat wordt 'te duur' genoemd. De mondialisering maakt megasystemen machtig. Andermaal klinken hier (met een link naar Musk met zijn militaire satelieten) profetische woorden: *“Is de tijd veraf dat zij de militaire macht onder controle krijgen, de grote havens en vliegvelden beheren (...) musea opkopen?”*⁵⁷ Privatiseringen zijn in de plaats gekomen van nationalisaties: de overheid, en dus de gemeenschap, subsidieert de ondernemers maar de winst gaat naar particulieren. De werkloosheidscijfers dienen als drukingsmiddel.

Een voorbeeld van neoliberale politiek is het beleid van het IMF, gesticht in 1944, instelling van de VN, met als eerste taak: lenen aan landen met schulden. Aan die leningen worden voorwaarden gekoppeld volgens de neoliberale filosofie (het blokkeren van de lonen, bezuinigingen, privatiseringen, voorrechten voor grootkapitaal en megasystemen, overrompeling van derdewereldlanden, anti-ecologisch optreden...) Maar het IMF maakt nu zelf schulden. *“Is de tijd veraf dat de grote mogendheden niet meer over de nodige financiële slagkracht zullen beschikken om de internationale economische evolutie onder controle te houden?”*⁵⁸ Ontwikkelingslanden zien dat mondialisering vooral de sterkeren ten goede komt.

Door privatisering sneuvelen de laatste staatsmaatschappijen - in ons land bijvoorbeeld de ASLK, Cockerill-Sambre, RMB, elektriciteit, gas, intussen ook de post, en de spoorwegen zullen volgen... Waarom? Staatsschulden (een kwart van het Belgisch geld gaat naar afbetalingen), onvermogen en gebrek aan inzet. Collectieve voorzieningen worden bedreigd door het winstcriterium: pensioenen, werkloosheidsuitkeringen, kinderbijslag, verzekering tegen rampen - NB: *“De Belgische verzekeringsmaatschappijen haalden in het boekjaar 1998 een recordwinst van 66 miljard Belgische frank.”*⁵⁹ De overheid bood zekerheid maar privatiseringen onzekerheid en zo bijvoorbeeld wordt met pensioenfondsen gespeculeerd: ons zekerheidssysteem verdwijnt, zelfs defensietaken worden overgelaten aan particulieren, huurlingen, die aldus macht verwerven. *“Men heeft begrepen dat de dood van een landgenoot de publieke opinie in het moederland sterk beroert terwijl niemand wakker*

⁵⁷Ib., pp. 111-112.

⁵⁸Ib., p. 115.

⁵⁹Ib., p. 118.

ligt van de dood van een huurling.”⁶⁰ Zo hebben de VS huurlingen ingezet in de oorlogen in Kosovo en Bosnië, wat strijdig is met het VN-verdrag dat het gebruik verbiedt van huurlingen - die zijn courant in landen met rechtse regeringen zoals de VS, GB, Israël en Zuid-Afrika. Ook het gevangeniswezen wordt uitbesteed. En grote firma's wenden zich met hun geschillen steeds vaker tot private rechtscolleges wars van de overheid. Sport, kunst en cultuur leven van sponsoring; in de media verdwijnt de staatsomroep. Ook justitie deelt in de klappen, denk aan de procedureslagen. *“De staat wordt belachelijk gemaakt en laat met zich sollen.”*^{61 62}

6. De jungle versus de overheid

Het zwaartepunt van de macht verlegt zich naar de megasystemen en de banken, maar ook die zijn stuurloos, aldus Kruithof, want onderhevig aan de wispelturige markt en de ongenadige concurrentie. *“Wat overblijft is het recht van de sterkste.”*⁶³ De overheid verliest haar greep op systemen die internationaal opereren en ze kan niets doen aan kapitaalexporten. Politici houden de schijn hoog dat zij nog wat te zeggen hebben over de economie maar ratingbureaus katapulteren de kredietwaardigheid van de Belgische staat naar de onderste gelederen. Het leger wordt te duur en wordt afgebroken, huurlingen en burgerwachten zijn nepmiddelen. Werkloosheid zal de megasystemen een zorg wezen: zij besteden het werk uit aan onderaannemingen bevolkt door illegalen en onbekwamen: een zwarte markt (goed voor meer dan 30 pct. van de actieve bevolking). Vast werk maakt plaats voor flexibele, deeltijdse, tijdelijke jobs zonder toekomstperspectieven: dat is het ware gezicht van het neoliberalisme. Elitescholen en gezondheid voor de rijken treden in de plaats van onderwijs en medische zorg voor iedereen. Maar *“hoe kan de overheid het particuliere kapitaal tot de orde roepen als de beste kluiven van eigenaar zijn veranderd en de staat met de verlieslatende sectoren achterblijft?”*⁶⁴ *“Radicale neoliberalen gaan nog verder en willen alle staatssubsidies in de particuliere sector doen verdwijnen.”*⁶⁵ *“Voor de neoliberalen is de staat de dienstknecht van de particuliere profitsector. Winst komt laatstgenoemde toe, zware kosten zijn voor de gemeenschap.”*⁶⁶ *“Wat geen*

⁶⁰Ib., p. 119.

⁶¹Ib., p. 121.

⁶²Tekst d.d. 12 maart 2025.

⁶³Ib., p. 121.

⁶⁴Ib., p. 132.

⁶⁵Ib., p. 132.

⁶⁶Ib., p. 133.

of een te lage winstvoet bezit [de non-profitsector], interesseert de ondernemer/financier niet.”⁶⁷ De neoliberalen schakelen de staat uit behalve voor de handhaving van *law and order*, de repressieve functie dus ter beveiliging van het eigen profijt. “De politie en het leger zijn de ultieme wapens om ‘les classes dangereuses’ te bedwingen.”⁶⁸

De rol van de overheid betreft het algemeen belang dat door geen andere instantie zal verdedigd worden. “Vermindert de macht van de overheid, dan betekent dat noodzakelijkerwijze dat de beveiliging van het algemeen welzijn in het gedrang komt.”⁶⁹ Er is dan geen verweer meer tegen polarisering, werkloosheid, fraude, enz. “Privatiseren is een strooptocht organiseren om de beste kluiven aan de particuliere winstjagers cadeau te doen. De staat, vertegenwoordiger van het algemeen belang, wordt daardoor steeds armer.”⁷⁰ Wel moet de overheid onder democratische controle opereren, zij mag geen Big Brother zijn (geen totalitarisme).⁷¹

7. Democratie

“Het begrip democratie betreft een geheel van principes met betrekkingen tot de ordeningen van machts- en gezagsrelaties tussen sociale eenheden.”⁷² Kruithof geeft vervolgens een uitvoerige uitleg over wat macht is, onderscheiden van gezag, de soorten macht en alle mogelijke relaties die dat meebrengt. Kruithof kiest voor volkssoevereiniteit: de absolute macht hoort toe aan de basis⁷³, en dat zijn de belanghebbenden.⁷⁴ Volgens Kruithof baseren rechten zich op noden: mensen streven naar bijvoorbeeld ontwikkeling en hebben daar derhalve recht op, en wel *alle* mensen. Dat is de moeilijke materie van de verhouding tussen Sein en Sollen, wat is (de feiten) en wat zou moeten (de ethiek). Iedereen moet derhalve ook beschikken over de macht om zich te kunnen ontwikkelen, dat is democratisch - in elitaire regimes (Huxley's *Brave New World*) beslist een elite over wat goed is voor het volk en dat is “een moderne uitwerking van het recht van de sterkste.”⁷⁵

Macht betekent niet machtsmisbruik en delegatie en representatie zijn praktisch onmisbaar. Macht moet wel democratisch tot stand komen,

⁶⁷Ib., p. 133.

⁶⁸Ib., p. 135.

⁶⁹Ib., p. 137.

⁷⁰Ib., p. 139.

⁷¹Tekst d.d. 13 maart 2025.

⁷²Ib., p. 145.

⁷³Ib., p. 147.

⁷⁴Ib., p. 145-146.

⁷⁵Ib., p. 153.

vanwege de basis, de belanghebbenden en zo bijvoorbeeld zijn referenda zeer gewenst. Van machtsmisbruik is bijvoorbeeld sprake waar elites bepalen wat miljoenen mensen te zien krijgen op televisie.⁷⁶

Kruithof geeft een wiskundig nauwkeurige analyse van alle mogelijke machtsstructuren en opteert voor een collectief leiderschap. Wat betreft de afgeleide macht: *“In onze samenleving domineert de afgeleide macht de oorspronkelijke. Als gevolg daarvan is de kracht van de delegatie, van boven naar beneden, groter dan de representatie, van beneden naar boven. Een fundamenteel ondemocratische ordening, die we moeten bestrijden.”*⁷⁷

Er moeten verkiezingen zijn waar mogelijk; machtsoverdracht moet op vrijwillige basis gebeuren; er moet duidelijkheid zijn over de bevoegdheden (geen absolute macht!); men moet deskundig zijn; anciënniteit mag geen rol spelen; er zijn meer gezagsdragers dan vroeger nodig; mandaten moeten beperkt zijn qua duur, controleerbaar en niet onherroepbaar; de herkiesbaarheid moet beperkt worden (tot bijvoorbeeld twee termijnen).⁷⁸ Macht moet niet radicaal gecentraliseerd worden, omstandigheden verschillen en experimenten kunnen zeer zinvol zijn. Mao Zedong: 'Laat honderd bloemen bloeien'.⁷⁹

Een beslissing is democratisch als ze tot stand komt via een maximale deelname van de belanghebbenden (input), als de noden van alle belanghebbenden tellen en als de gevolgen goed zijn voor hun belangen (output). Democratie is een ideaal waarin wat de mensen willen (input) ook goed voor hen is (output). Maar dat iedereen die hard zijn best doet het kan schoppen tot president of dan toch kan stijgen op de sociale ladder, is een sprookje.

In de moderniteit komen economie en industrie in de plaats van het grootgrondbezit, de cultuur bevrijdt zich van het christelijk geloof en er is volkssoevereiniteit. In de politiek komen stemrecht, een parlement en een rechtsstaat en de grondwet verankert gelijke rechten voor iedereen. Maar de economie is niet democratisch, de liberale democratie is bedrog: de megasystemen willen slechts winst en de werknemer heeft niets te vertellen. *“Het liberale duale stelsel is incoherent. De normen van de democratie worden niet toegepast op het economische gebeuren. (...) De democratie (...) verliest haar autonomie en gaat tenslotte ten onder, zoals*

⁷⁶Ib., p. 162.

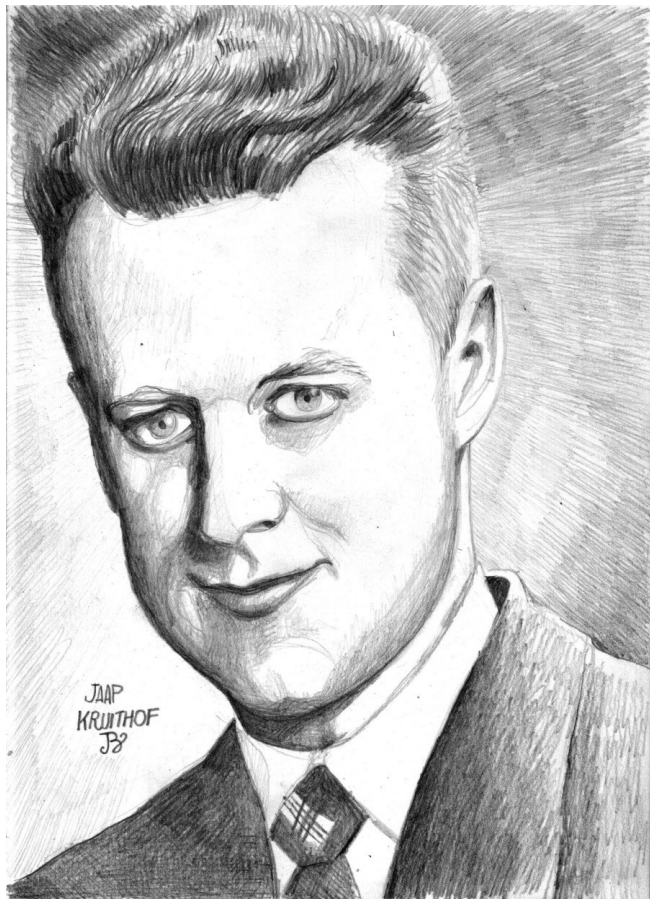
⁷⁷Ib., p. 167.

⁷⁸Ib., pp. 167-171.

⁷⁹Ib., p. 174.

wij in onze tijd zien gebeuren.”⁸⁰

Men tracht de democratie wereldwijd te vestigen (nu in 40 van de meer dan 180 staten) maar zonder succes: polarisering (rijk-arm) en geweld nemen toe. Het meerderheidsprincipe lost niet alles op, het vergt ontwikkeling, bestuur op langere termijn en eenheid in visie. En dan is er het democratische Europa: *“Als we weten dat eurocommissarissen na hun*

ontslag drie- tot vierhonderdduizend euro netto ontvangen, beseffen we hoe de machthebbers denken over de nivellering van de inkomens.”⁸¹

De liberale democratie wordt alhier bedreigd door de mega-economie, Europa en extreemrechts.

M.b.t. het kiessysteem wil Kruithof een systeem dat genuanceerd de wil van elke kiezer weergeeft, wat niet het geval is met een opkomst van dertig percent, die alleen het belang van de sterksten dient. De monarchie is uit de tijd en de scheiding der machten wordt niet gerespecteerd. Door gebrek aan kennis bij de parlementariërs komt de wetgevende macht in handen van de regering die bovendien de top

van justitie aanstelt waar het neoliberalisme “le gouvernement des avocats” met hun procedureslagen heeft geïnstalleerd - dat alles alweer dansend naar de pijpen van de economie.

Sociale vooruitgang is te danken aan de niet-geïstitutionaliseerde macht (stakingsrecht, stemrecht...) die berust bij de basis: zij grondvest de geïstitutionaliseerde macht en niet andersom.⁸² Wat betreft de mensenrechten schermt het Westen ermee als het in haar kraam past: voor schendingen elders kijkt het de andere kant op of doet ermee mee.⁸³

Is de democratie verzoenbaar met het socialisme? Onder de vele strekkingen bekijkt Kruithof het leninisme-stalinisme. *“Lenin heeft een*

⁸⁰Ib., p. 188.

⁸¹Ib., p. 189.

⁸²Ib., p. 192.

⁸³Ib., p. 193.

deel van de planeet uit het kapitalistisch wereldsysteem gelicht en van de andere landen geïsoleerd om er een revolutionair project te verwezenlijken.”⁸⁴ *“Het internationalisme is helaas problematisch.”*⁸⁵ Het eenpartijstelsel dat daar wordt voorgestaan is volgens Kruithof niet valabel voor geavanceerde industriële samenlevingen waar pluralisme en diversiteit wenselijk zijn want de sociale bewegingen aan de basis dragen de politiek. De communistische partij is geen massaformatie maar een elite die zich ten dienste stelt van de basis. *“Door die gerichtheid komen de communisten ertoe nieuwe technieken inzake massabeïnvloeding te ontwikkelen.”*⁸⁶ Er is sterke centralisatie en vanuit de radicale ideologie de neiging tot totalitarisme, berekend op clandestiniteit. Een cruciale vraag is ook voor wie de partij dan opkomt: voor iedereen (maar niet voor de kapitalisten, toplui, zelfstandigen)? *“Het leninisme heeft de marxistische these van de dictatuur van het proletariaat vernauwd tot het principe van de dictatuur van de partij”*⁸⁷ en de basis is uit het zicht verdwenen. *“Als er beslissingen worden genomen die velen niet zinnen, zeggen de partijleiders dat zij beter weten wat de massa nodig heeft dan die massa zelf.”*⁸⁸ Het is een *“geloofsleer.”*⁸⁹ Marx daarentegen beging niet de fout om het politiek boven het economische te stellen: *“Zijn socialisme was een uitloper, een vrucht van een vergevorderd kapitalisme.”*⁹⁰ De paranoïa van de communisten is te wijten aan het feit dat ze altijd in de clandestiniteit hebben moeten opereren maar dat is uiteraard geen vrijbrief.⁹¹

8. De nieuwe politieke cultuur

Als reactie op de woelige jaren tachtig en negentig waarin het vertrouwen in onze basisinstellingen een felle klap kreeg, ontstond de wet tegen racisme en het centrum voor gelijkheid van kansen en racismebestrijding.

Van politieke vernieuwing kwam weinig in huis, noch nationaal, noch internationaal, noch op Europees vlak. Verder had de Belgische politiek af te rekenen met verzuiling (apartheid vanwege de katholieke kerk: zelfs duivenmelkersbonden waren katholiek of niet) en met pacificatie. De economie is allesbeheersend maar politici blijven doen alsof zij nog macht hebben.

⁸⁴Ib., p. 193.

⁸⁵Ib., p. 194.

⁸⁶Ib., p. 196.

⁸⁷Ib., p. 198.

⁸⁸Ib., p. 198.

⁸⁹Ib., p. 198.

⁹⁰Ib., p. 199.

⁹¹Tekst d.d. 15 maart 2025.

Er komt postmodernisme, voluntarisme en idealisme, de politiek van de 'goede wil'. Kruithof: *“Vager en inhoudslozer kan moeilijk (...) wat de ondergang van de politiek zelf betekent.”*⁹² *“De beweging van politieke vernieuwing is geëindigd in versnippering. Men heeft gezondigd tegen de basislogica van maatschappelijke processen: eerst is er een sociale beweging, daarna volgt een politieke beweging, slechts uit die ontwikkeling volgt een politieke partij. Door ongeduld verkozen sommigen een omgekeerde volgorde. (...) Dat lukt uiteraard niet.”*⁹³

In de Nieuwe Politieke Cultuur komt de macht toe aan de bewierookte nieuwe burger, maar wie is hij? Er is sprake van een kloof tussen burger en politiek, ongenoegen, een vertrouwenscrisis, antipolitiek. Kruithof onderscheidt verschillende reacties tegen de zich uitbreidende corruptie en fiscale fraude in de politiek en de meest verregaande is die van het apolitisme. *“Mensen van de gevestigde machten spreken over nihilisme, maar vergissen zich. Het gaat over een fundamentele kritiek op het liberale project om de economische gang van, zaken buiten het politieke discours te houden.”*⁹⁴

Extremen worden gemeden, iedereen schuift op naar het karakterloze centrum. *“Hoe kun je politieke corruptie effectief bestrijden als andere vormen, bijvoorbeeld financiële, niet hard worden aangepakt? Is het niet zo dat velen zich van vijand vergissen? Dat is niet alleen unfair, maar ook verloren tijd. Wie zei er ook weer dat ons land niet opgewassen is tegen de internationale criminaliteit? Zal de Kredietbank Luxemburg, zetel van kapitalisten die de wet ontduiken, zijn geheimen prijsgeven? Als er een kanker is, moeten we die niet lokaliseren bij garnalen.”*⁹⁵ *“Vernieuwing op politiek vlak is niet mogelijk als het economisch geweld alles overspoelt.”*⁹⁶ *“Men beseft niet hoe diep egoïsme en bedrog zich in dat systeem hebben genesteld.”*⁹⁷ *“Sinds jaren ervaar ik met bitterheid dat veel mensen blijkbaar niet beseffen op welke onleefbare wereld we afstevenen door het despotisme van het kapitaal.”*^{98 99}

9. Nationalisme

In zijn werk over neoliberalisme maakt Kruithof een uitweiding over

⁹²Ib., p. 211.

⁹³Ib., p. 214.

⁹⁴Ib., p. 217.

⁹⁵Ib., pp. 217-218.

⁹⁶Ib., p. 218.

⁹⁷Ib., p. 219.

⁹⁸Ib., p. 219.

⁹⁹Tekst d.d. 16 maart 2025.

nationalisme omdat, zoals hij verderop betoogt, het neoliberalisme oorzaak is van een verpaupering waarvan de slachtoffers een extreemrechtse proteststem uitbrengen.

Eerst onderscheidt de auteur volk, natie en staat. Een '*volk*' is een groep mensen met dezelfde afstamming, tradities, zeden, taal en religie; het begrip is wat uit de tijd, nu spreken we over een '*gemeenschap*', meer bepaald van mensen die op dezelfde plek leven, collectieve ervaringen hebben alsook dezelfde politieke instellingen, maar vooral zijn ze verplicht de toekomst samen op te bouwen. Het volk of de gemeenschap heeft een eigen historisch besef en een identiteit, waar vandaan een samenhorigheidsgevoel. Een '*natie*' heeft een identiteit waar men trots op is, soms met superioriteitsgevoelens en met een streven naar autonomie: men wil een eigen staat worden. Het wij-gevoel groeit over eeuwen, vooral bij conflicten met externe groepen. Uit de natie kan een soevereine staat komen met een eigen territorium, gezag, administratie, belastingstelsel, leger, politie en gerecht.

*Nationalisme is “een politieke beweging die de eigen natie in het vaandel draagt en daaraan een politiek apparaat, een soevereine staat met zelfbeschikkingsrecht wil toevoegen.”*¹⁰⁰ Van *volksnationalisme* is sprake bij een zelfbewust volk dat naar politieke zelfstandigheid streeft. In het geval van *staatsnationalisme* wordt eerst een staat gevormd en pas daarna tracht een elite het volk een samenhorigheidsgevoel op te dringen (zoals in Frankrijk onder de Lodewijken). Er bestaat nationalisme dat mikt op het afbreken van een bestaand staatsverband (zoals het Vlaams nationalisme) en er is nationalisme dat een breder verband wil scheppen (zoals in Duitsland onder Bismarck of zoals het streven naar Europese eenwording na W.O.II). Er zijn vele vormen en het gaat niet noodzakelijk om fascisme of fanatisme.

Vandaag leven miljoenen mensen met totaal verschillende origine op eenzelfde plek zoals in Brussel, Londen, Parijs, New York. Daar is de samenleving multicultureel. Maar wat in Londen gedijt, gedijt niet in Congo: er is geen algemene regel. Het nationalisme is er altijd en overal. Niemand zal afkeuren dat naties zich in het verleden onafhankelijk hebben gemaakt. Maar nationalisme kan *“een ideologisch wapen in handen van heersende elites zijn.”*¹⁰¹ Edoch, *“We weten dat rechtvaardige eisen kunnen misbruikt worden maar daarom moeten we ze niet weggooien. (...) Wie het nationalisme als zodanig verwerpt moet het moedige politieke*

¹⁰⁰Ib., p. 233.

¹⁰¹Ib., p. 237.

beleid van mensen zoals Lumumba, Nyerere, Castro afkeuren en dat gaat te ver.”¹⁰²

Heeft een gemeenschap een specifieke *identiteit*? Onmiskkenbaar maar men kan zich wel vergissen over de inhoud ervan. *“Het gebeurt dat zelfrespect omslaat in arrogantie en zelfoverschatting, wat kan uitmonden in de principes van 'eigen volk eerst', 'vreemden buiten' en 'Deutschland über Alles' [anno 2025: 'America First'] Dat is een misplaatste keuze, geen fataliteit. Nationalisten, die hun identiteit willen veilig stellen, kunnen ook bereid zijn democratische relaties met andere gemeenschappen/culturen te onderhouden.*”¹⁰³

Men moet nuanceren: nationalisme kan belangrijk zijn voor emancipatie en ook een eenzijdig Europees nationalisme is een gevaar. Nationalisme kan ook best samengaan met openheid en tolerantie. Er is rechts maar ook links nationalisme dat een bevrijdende functie heeft, bijvoorbeeld in de strijd tegen achterstelling. Rechts nationalisme acht het eigen volk superieur, eigent zich eeuwenoude voorrechten toe ('bloed en bodem'), weert wat vreemd is, is protectionistisch en expansionistisch. Links nationalisme is emancipatorisch, bijvoorbeeld tegenover feodale monarchieën of tegen kolonialisme en imperialisme, zoals bij de Palestijnen of de Koerden.

Er zijn ook rechtse internationalisten. Bij de linkse internationalisten blijkt samenwerking tussen socialisten van andere naties moeilijk: in 1914 stemden Franse en Duitse socialisten voor militaire kredieten, wars van het internationalisme en de oorlog begon. Nationalisme is een nodige tussenstap in de politiek. Waarschijnlijk gaan zich in de toekomst grotere nationale eenheden vormen: Noord-Amerika (- andermaal profetisch schrijft Kruithof 25 jaar geleden: *“Het is niet uitgesloten dat Canada, de Verenigde Staten en Mexico een superstaat zullen vormen.*”)¹⁰⁴, Latijns-Amerika, Europa, de Arabische wereld (*“met een ontwikkeld islamitisch gemeenschapsbewustzijn, gericht tegen het Westen en het christendom met zijn imperialistische trekjes*”)¹⁰⁵, Afrika bezuiden de Sahara (waar “een pan-Afrikaans nationalisme in ontwikkeling is”¹⁰⁶), Oost-Azië en dan zijn er nog de restgebieden Australië en Nieuw-Zeeland, Rusland en Midden-Azië.

102Ib., p. 238.

103Ib., p. 239.

104Ib., p. 248.

105Ib., p. 248.

106Ib., p. 248.

In Europa is er extreemrechts nationalisme, in Vlaanderen is dat het Vlaams Blok dat een viertal strekkingen verzamelt met als thema's het separatisme en de Vlaamse autonomie, autoritarisme, antisyndicalisme, vreemdelingenhaat, orde en gezag, fascisme, katholicisme en veiligheid. Een cordon sanitaire is verantwoord omdat het VB de democratie bedreigt. *“Als het fascisme dertig tot veertig percent van het electoraat voor zich wint, staat een totale oorlog voor de deur.”*¹⁰⁷ Het succes van extreemrechts is te wijten aan het falen van de grote partijen en verweer is pas efficiënt via grote sociaaleconomische investeringen. Zoals reeds gezegd bij de aanvang van deze aflevering, zijn de paupers die bij extreemrechts hun toevlucht zoeken, een vrucht van het neoliberalisme.

Een sociaal Europa met één gemaakte instellingen en een vijftigtal relatief onafhankelijke regio's is een streefdoel. Bij het slot van het hoofdstuk over nationalisme bespreekt Kruithof de toestand van België. *“België is een constructie van de grote Europese mogendheden in 1830 en 1839. (...) Er kan een dag komen dat in het moderne Europese unificeringsproces de structuur van het klassieke België achterhaald zal zijn. Die formule past in ieder geval in ieder geval niet in het concept van een uit zelfstandige regionen samengesteld Europa.”*^{108 109}

10. Het fort Europa, apartheid en fascisme

Migraties, volksverhuizingen, zijn van alle tijden maar nooit waren er meer vluchtelingen dan vandaag. De trek van het platteland naar de stad volgt uit de opmars van het neoliberalisme.¹¹⁰ Na de massale rekrutering van gastarbeiders wil men vanaf de jaren zeventig (onder meer wegens stijgende werkloosheid) de immigratie indijken. 125 miljoen mensen verblijven buiten hun land van herkomst en dat zal oplopen tot 1 miljard tegen 2050. Europa kreeg in 1991-1995 2,4 miljoen vluchtelingen, België telde in 1996 900.000 mensen van vreemde herkomst op 10 miljoen inwoners. Dat brengt mensensmokkel mee: een twintigtal criminele benden (Albanezen, Turken, Indiërs, Pakistanen, Bengalezen en Chinezen) (die ook een deel van de prostitutie in Antwerpen bezitten) smokkelen jaarlijks 2 tot 4 duizend illegalen over het Kanaal. Per persoon wordt 100.000 tot een half miljoen frank betaald.¹¹¹

Inzake migratie spelen uitdrijvings- en attractieve factoren een rol.

¹⁰⁷Ib., p. 253.

¹⁰⁸Ib., p. 263.

¹⁰⁹Tekst d.d. 18 maart 2025.

¹¹⁰Ib., p. 266.

¹¹¹Ib., p. 268.

Oorzaken van migratie zijn een hoge bevolkingsdruk, verschillen in welvaart, onveiligheid, oorlogen en cultuurconflicten: er zijn derhalve economische, politieke en culturele vluchtelingen. Welvaartsverschillen (polarisatie arm-rijk) is de hoofdoorzaak maar herverdeling van de rijkdom komt er niet; de mensenrechtenverklaring blijkt een lachertje; de migratie van arme naar rijke landen zal nog toenemen.

Het harde liberalisme spreekt zichzelf tegen waar het pleit voor vrij verkeer van kapitaal, goederen en diensten maar niet van mensen en dat leidt tot fascisme. Fascisten wijzen migratie af maar neoliberalen laten het toe als het rendoert: vreemdelingen die vuile jobs aanvaarden of die hoogopgeleid zijn mogen binnen. Maar aldus ontstaat (ook in Europa) apartheid: de verzorgingsstaat voor ingeburgerden en minder rechten voor nieuwkomers. *“De formule economisch libertinisme en menselijke discriminatie is onaanvaardbaar.”*¹¹² Wat betreft het uitwijzingsbeleid: *“Men schijnt ervan uit te gaan [cf. Samira Adamou] dat dwangmatige terugkeer kan verzoend worden met humaniteit. (...) Een arrogante beschaving die denkt humaan te kunnen dwingen is op het verkeerde spoor. Met het wezenlijke van de ethiek spotten is satanisch. Het fascisme lonkt achter de deur. (...) Vluchtelingen verdienen geen vijandigheid maar begrip en steun.”*¹¹³ Tenslotte wijst Kruithof op nog een andere tegenstelling: *“Enerzijds is er de vlucht van de paupers en politiek verdoemden, anderzijds zijn er de verplaatsingen van de welvarenden, de toeristen. (...) Het neoliberalisme is een verschrikking!”*¹¹⁴

Voor autochtonen en allochtonen gelden ongelijke rechten, zowel economisch (arbeid), sociaal (huisvesting), politiek als cultureel (religie, tradities...). Het onderscheid tussen politieke en economische vluchtelingen (sinds de Conventie van Genève, 1954) is klassiek liberaal en achterhaald.¹¹⁵

11. Deportatie, apartheid of pluralisme

Jaap Kruithof staat een ogenblik stil bij de met de integratie gepaard gaande Europese samenlevingsmodellen assimilatie, gettovorming en cultureel pluralisme. Assimilatie is diepgaande adaptatie waarbij 'vreemden' *“desnoods tot volgzaamheid worden gedwongen.”*¹¹⁶ Kruithof, verontwaardigd: *“Wij zijn de verdedigers van een superieure cultuur. Onze*

¹¹²Ib., p. 272.

¹¹³Ib., p. 274.

¹¹⁴Ib., p. 276.

¹¹⁵Tekst d.d. 20 maart 2025.

¹¹⁶Ib., p. 282.

identiteit is op diepe tradities gevestigd en blijft onveranderlijk. Wij zijn het uitverkoren volk (jodendom) of wij alleen hebben het ware geloof (christendom). We hebben een zending, moeten vreemden bekeren tot onze visie (...). Wie onze waarheid niet aanvaardt is onderontwikkeld of kwaadwillig; wie ons gedrag niet overneemt is achterlijk, primitief. (...) Vreemde culturen zijn inferieur."¹¹⁷ Daaruit volgt uiteraard discriminatie: *"Het christelijke kruisteken is normaal, de sluier niet. (...) Het streven naar assimilatie impliceert dwang, repressie, uitroeiing van vreemde particularismen. Het verleden heeft bewezen dat het kan leiden tot deportatie van volkeren en zelfs tot genocide (het nazisme). Het lokt agressiviteit uit, gewelddadig verzet, fundamentalisme, het behoud van de eigen roots.*"¹¹⁸ De historicus verwijst naar de vervolging van de Katharen in de dertiende eeuw, naar de godsdienstoorlogen en naar het missiewerk bij de kolonisering. Het geloof werd vervangen door de belijdenis van het neoliberalisme, de 'American way of life'. *"Iedereen moet meedoen met het berekend individualisme, de ongeremde winstdrang en het oeverloos entertainment.*"¹¹⁹ Het assimilatiemodel vergt bovendien heel veel macht en geld.

Kan men de vreemden niet uitroeien of deporteren, dan kiest men voor het tweede (goedkopere) model, het apartheidssysteem: gettovorming of (zelf)opsluiting van bevolkingsgroepen in eigen wijken (joden, Italianen, Turken, Marokkanen, prostituees, homo's...), zichtbaar in de meeste grootsteden. Gesloten werelden met interne economische circuits met eigen spelregels zijn een overlevingsstrategie. De verwilderde neoliberale maatschappij is xenofob en weert multiculturaliteit. Tegelijk zijn er ook weelderige rijkeluisbuurten met politiebewaking en eigen bewakingsdiensten, wat in de toekomst grote sociale spanningen zal meebrengen. Dit separatisme cultiveert vijandschappen. We kennen het van in Zuid-Afrika, bij ons is verzuiling een vorm ervan.

Het alternatief is de derde samenlevingsvorm: pluralisme (democratisch etnisch en cultureel). *"Zo [bijvoorbeeld] moet in Europa de eigenheid van de moslims worden aanvaard en gerespecteerd.*"¹²⁰ Pluralisme of tolerantie jegens minderheden vergt een zekere welvaart en ontwikkeling en derhalve (door de noodzakelijke overheid gestuurde) sociale hervormingen met antidiscriminatiewetten en waakzaamheid tegenover allerlei imperialismen. Daarvoor passen de neoliberalen wegens 'te duur'.

¹¹⁷Ib., p. 282.

¹¹⁸Ib., p. 282.

¹¹⁹Ib., p. 283.

¹²⁰Ib., p. 286.

Cultuur volgt uit overgeleverde leerprocessen maar is toekomstgericht. Centraal begrip hier is eigenheid of identiteit (van een gemeenschap), wat slaat op gemeenschappelijke kenmerken (zoals afstamming, taal, religie) waarvan men zich bewust is en die men positief waardeert. Een eigenheid verandert vaak mee met veranderende omstandigheden. Cultuur betreft ook territorium en rechten maar emigratie gebeurt meestal uit noodzaak. Monoculturen zijn wijd verbreid, conflicten zijn dan ook legio. Multiculturaliteit heeft met bevolkingsexplosie en met mobiliteit te maken en is derhalve onafwendbaar. *“Wie, zoals het neoliberalisme, die principes laat vallen, geeft het fundamentele project van een democratische wereldsamenleving op.”*¹²¹

M.b.t. territorialiteit telt België drie gebieden waarbij een rijke Franstalige burgerij aasde op Vlaams gebied rond Brussel, dat zij tweetalig wilde maken omdat zij het burgerrecht boven territorialiteit stelde. *“Door de groeiende macht van Vlaanderen en de taalwetgeving ging de expansie niet door. Daaruit blijkt dat het territorialiteitsbeginsel kan gebruikt worden om een arrogante bourgeoisie een halt toe te roepen.”*¹²²

Er moet een evenwicht zijn tussen het particuliere, het algemene en het universele. Het particularisme wil diversiteit (en derhalve separatisme). Nadruk op eigenheden houdt verband met internationale interdependentie en nadruk op verschillen voedt internationale concurrentie. Het universalisme wil wereldeenheden waar particularisme tot chaos leidt. In schema vindt men in de uitersten: bij het particularisme op microniveau het individualisme en bij universalisme op macroniveau het kosmopolitisme of het internationalisme. *“Door de spectaculaire groei van de technologie en de communicatie wordt de wereld een dorp. Niets kan dat proces tegenhouden.”*¹²³ Een democratische en humane wereldorde blijkt de enige werkzame weg, niet het imperialistische universalisme van het christendom.

Nu is er de invasie van een nieuw universalisme, het neoliberalisme. *“Het tracht zijn wetten op te leggen aan de gehele mensheid (...) gesteund door de commerciële media, die het neofascisme en fundamentalisme wel aanvallen, maar over de machtshonger en hebzucht van de transnationale corporaties zwijgen. Miljoenen westerse burgers beseffen zelfs niet dat dit antihumane imperialisme zeer actief is en grote successen boekt.”*¹²⁴ De

¹²¹Ib., p. 290.

¹²²Ib., p. 291.

¹²³Ib., p. 293.

¹²⁴Ib., p. 294.

natuur en de mensheid komen in het gedrang.

12. Veiligheid

*“De bevrediging van de basisbehoeften vergt geborgenheid, bescherming door anderen. (...) Met de term veiligheid wordt een toestand aangeduid waarin de bevrediging van alle basisbehoeften is verzekerd. (...) Een sterke deficiëntie op één wezenlijk deelsterrein kan de globale veiligheid teniet doen.”*¹²⁵ In tegenstelling tot statische samenlevingen (derde wereldlanden) zijn dynamische maatschappijen zeer veranderlijk waardoor steeds nieuwe gevaren opduiken en de toekomst onveilig is. Het model van Smelzer onderscheidt vier bedreigingsniveaus (namelijk inzake sociale faciliteiten, normen, doeleinden en waarden) waarbij onder meer geldt: *“Instabiliteit van de basiswaarden [gelijkheid, vrijheid, rechtvaardigheid...] leidt tot een zeer diepgaande onveiligheid en vinden we onder andere terug in burgeroorlogen en revoluties.”*¹²⁶

Een kind dat opgroeit in een veilige thuis heeft een stabiele uitvalsbasis en staat derhalve vertrouwensvol in het leven, in tegenstelling tot een kind uit een onveilig gezin dat zich afsluit van de wereld, conservatief is en bekrompen. Maar de 'thuis' is niet langer vanzelfsprekend, met niet te overziene gevolgen zoals angst, wantrouwen, agressie en vluchtreacties. De risicomaatschappij tast het gezag van de overheid aan, het gevaar van burgerwachten en dat van videocamera's loert, verzekeringen zijn alleen voor de rijken, iedereen wordt verdacht, privacy verdwijnt, veiligheid wordt betaald met vrijheid.

Onveiligheid kan lichamelijk en geestelijk zijn, steeds gepaard gaande met stress en betreft het ecologische (zoals natuurrampen), de gezondheid (vervuiling, verkeer, drugs...), de economie (onzekerheid, fraude...), de politiek, het socioculturele en het ideologische.

Betreft de economie organiseert misdaad zich internationaal. *“Door zijn ligging en gedoogbeleid is België het meest getroffen land.”*¹²⁷ Tot de misdaadhandel behoren drugs, wapens, kernafval, zwendel in petroleum, auto's, diamant, hormonen, geld en mensen. Bijvoorbeeld inzake politiek telt Latijns-Amerika jaarlijks 100.000 politieke moorden. De productie van massavernietigingswapens in onder meer Pakistan en India is ongecontroleerd, er is georganiseerd terrorisme maar er is ook het legale geweld van de gevestigde macht. *“Terrorisme is een vorm van verzet. (...)*

¹²⁵Ib., pp. 295-296.

¹²⁶Ib., p. 297.

¹²⁷Ib., p. 301.

De verzetsstrijders van de Tweede Wereldoorlog, die terroristen waren, worden elk jaar terecht gehuldigd.”¹²⁸ Een lange rij Belgische politici komen wegens fraude en corruptie in aanraking met het gerecht dat echter onmachtig blijkt. Zoals in Rusland blijkt de overheid ook hier gecriminaliseerd. Daardoor nemen autoritarisme, fascisering en verrechtsing toe.¹²⁹

Onveilig in de middeleeuwen, werden de steden pas veilig vanaf de jaren zestig van de voorgaande eeuw maar opnieuw onveilig sinds de jaren tachtig: meer mensen mijden zekere stadswijken wegens diefstallen en overvallen maar er is ook verkeersonveiligheid mede door oververzadiging van het wegennet (koning auto). Gebroken gezinnen tasten de veiligheid van kinderen aan, er is gewelddadige kinderporno. *“Kinderen kunnen voor vijftig dollar per postbus worden besteld.”*¹³⁰ Door vergrijzing zijn ook meer ouderen naast eenzaam en ziek, onveilig. Het onveiligheidsgevoel neemt toe samen met het wantrouwen in de (overheids)instellingen - meer nog bij jongeren dan bij ouderen.

Ideologische onveiligheid heeft dan weer te maken met de geloofsafval en de opkomst van het neoliberalisme. Er is ook weer irrationalisme (charismatische bewegingen) en religieus nihilisme (moeder Theresa's rechtvaardiging van de machteloosheid). Het verband tussen de neoliberale economie, de verpaupering en de toename van onveiligheid is duidelijk. *“Als de winsthonger zich ongeremd kan uitbreiden zal op de lange duur alles worden gecorrumpeerd.”*¹³¹

Justitie faalt: in slechts vier percent van de gevallen verloopt de behandeling van een crimineel gegeven naar behoren.¹³² De internationaal georganiseerde misdaad heeft de overhand en een tegenkracht ontbreekt. Ook de scheiding der machten bestaat niet meer en zo ook de onafhankelijkheid van justitie: opleiding en benoemingen van operators zijn in handen van de uitvoerende macht. Ten tijde van Napoleon volgde de rechtspraak de wet, vervolgens kregen de rechters daar de macht en vandaag beslist de advocatuur over de waarheid maar omdat advocaten werken voor particulieren, maken de rijken, de megasystemen, de waarheid.¹³³

Justitie krijgt te weinig middelen om onafhankelijk te kunnen werken, wat

¹²⁸Ib., p. 303.

¹²⁹Ib., p. 304.

¹³⁰Ib., p. 305.

¹³¹Ib., p. 311.

¹³²Ib., pp. 311-312.

¹³³Ib., pp. 313-314.

reeds de infrastructuur, de gebouwen (gerechtshoven, gevangenissen...) verraden. Ook de salarissen van de ambtenaren zijn niet meer in verhouding tot die in de private sector. *“Moet de criminaliteit bevorderd worden ter wille van de business?”*¹³⁴ Betreft het politiewerk is er controle en toezicht (en soms ook niet want *“vijftig percent van de bevelen om het grondgebied te verlaten wegens betrokkenheid bij een misdrijf worden niet uitgevoerd”*¹³⁵), echter geen aanpak van onderliggende oorzaken van de misdaden.

Op onveiligheid volgt repressief gewelddadig beleid met kortetermijndoelstellingen. Laksheid leidt tot seponeringen, verjaringen en 'procedurefouten'. Ook de valse papieren zijn een probleem: *“In bepaalde bedrijfstakken zijn twee derden van de douanedocumenten vervalst.”*¹³⁶ Een versterking van het politieapparaat is nodig maar moet gepaard gaan met een versterking van de democratie.¹³⁷

13. Individualisme

Kruithof situeert individualisering of de ontwikkeling van de ideologie van het individualisme waardoor persoonlijke kenmerken de nadruk krijgen tegenover “massalisering” die mensen ertoe aanzet in alles de kudde te volgen. *“De ideale, maar valse synthese is in onze samenleving die mensen te massaliseren en hen tegelijkertijd de illusie te geven dat ze echt persoonlijk zijn. Dat lukt.”*¹³⁸

Het individualiseringsproces ontwikkelt zich krachtig in het westen van de jongste eeuwen: de n.v. komt in de plaats van het familiebedrijf. De vrije tijd wordt ingevuld met vakantie, weekendfeesten en er is privacy voor wie geld hebben. De solidariteit met iedereen maakt plaats voor zelfstandigheid en steun aan exclusief de eigen stand.

Maar er bestaat ook een andersoortig individualisme van wie op zichzelf aangewezen zijn als gevolg van allerlei vormen van sociale uitsluiting: *“mensen die geen waardig leven krijgen en daarom als enkeling zichzelf moeten redden. (...) Hun levensregel is: wees individualist, zorg voor jezelf en je naastbestaanden, anders verga je.”*¹³⁹

In de economie dwingt Bill Gates bewondering af, in de politiek de fascinerende leider: hun privéleven is nieuws. *“Er is een gigantische*

¹³⁴Ib., p. 317.

¹³⁵Ib., p. 321.

¹³⁶Ib., p. 321.

¹³⁷Tekst d.d. 24 maart 2025.

¹³⁸Ib., pp. 325-326.

¹³⁹Ib., p. 327.

[media]industrie die superindividuen, stars kweekt”¹⁴⁰ en wiens commentaar op alles en nog wat ernstig genomen wordt. Empathie met individuen lukt, echter niet met grote groepen van verschoppelingen. Concurrentie, persoonlijke roem en succes vervangen samenwerking. Individualisme is er ook in de kunst waar films en soaps draaien om (Hollywood)stars, er zijn oorlogen om solistencarrière's en sporthelden streven ernaar multimiljonair te worden.

Het individualiseringsproces volgt economische dynamieken: industrialisering bracht verhoogde productiviteit en massalisering, de arbeidsdeling nam toe, de tertiaire en de quataire sector bloeiden, er kwam meer ruimte voor persoonlijke inbreng en verantwoordelijkheid, wat goed was voor de expansie van het kapitalisme. Meer productie, meer koopkracht, een hogere levensstandaard. De creatie door christendemocraten en socialisten van de verzorgingsstaat. *“Iedereen moest verzorgd worden, niemand mocht participeren. Het leek er wel op dat de burger niet meer mocht leven, maar zich moest laten leven.”*¹⁴¹

Maar het Mattheuseffect bleef bestaan. Vanaf de jaren tachtig begon het neoliberalisme de grote verzekeringssystemen af te breken wegens 'te duur': geen gelijkheid meer en dus blijft de klassenmaatschappij bestaan.

Door de individualisering horen steeds meer mensen nergens bij. De lokale cultuur als bindmiddel is verdwenen. De dorpsfiguren moeten wijken voor de vedetten. De mensen worden pendelaars. En het aantal alleenstaanden neemt gestadig toe. *“Vroeger was er maar pret als je met anderen bijeen kwam en samen iets deed. Nu zet je je televisietoestel aan en geniet solitair.”*¹⁴²

*“Welk soort mens wordt in het westers individualiseringsproces gevormd? Het gaat over een calculerend heerschap dat persoonlijk gewin, genot en macht nastreeft. Hij is (...) selfish. (...) Homo homini lupus: ieder voor zich, één tegen allen. (...) De maatschappelijke onverschilligheid en het apolitisme nemen toe. (...) Mensen worden solipsisten die onder eenzaamheid gebukt gaan. (...) De verheerlijking van het egocentrisme leidt tot excessen.”*¹⁴³

“In het westen heeft het individualisme een lange geschiedenis achter de rug. De autonome burger was in de Griekse polis al belangrijk. Eeuwen later stelde het christendom een nieuwe god-menseenheid op de

¹⁴⁰Ib., pp. 327-328.

¹⁴¹Ib., p. 330.

¹⁴²Ib., p. 332.

¹⁴³Ib., p. 333.

voorgond. (...) *De mens was Gods evenbeeld op aarde, verheven boven de andere levende wezens. (...) Ten diepste betekent die theorie dat God mens werd en één mens goddelijk is. Alle personen die hem volgen (...) worden daardoor zelf goddelijk. Een betere ondersteuning van de waarde van de menselijke enkeling kan niet worden gevonden.*”¹⁴⁴ Bij de joden ligt de klemtoon op het volk, waardoor hun relatie met het christendom nu nog bepaald wordt. Ook het protestantisme, los van de kerk, bracht meer individualisering. Met de moderniteit fundeert het ik de nieuwe redelijkheid in dienst van de vooruitgang. In de negentiende eeuw ontstonden sociale bewegingen (onder meer de arbeidersbeweging) maar na de golden sixties keerde het individualisme terug met het postmodernisme. Het fundamentalisme bood enige weerstand.

*“De binding tussen individualisme en westerse welvaart is een realiteit.”*¹⁴⁵ Eigen belang eerst, het ik als bron van kracht en creativiteit.

*“Succes is belangrijker dan goede verstandhouding met anderen.”*¹⁴⁶ Persoonlijke macht en genot zijn van tel, de massa wordt als 'de gewone man' geminacht. Het egoïsme neemt toe via de identificatie met de grotere ego's van de eigen stand en natie maar decentreert aldus tegelijk richting internationale gemeenschap. In het liberalisme wordt dat altruïsme verkeerdelijk herleid tot (uitgebreid) egoïsme. Neoliberalisme (de enkeling staat boven de groep) en socialisme (de enkeling maakt deel uit van de groep) staan tegenover elkaar.

Individualisering maakt zelfstandiger maar tegelijk afhankelijker van anderen. *“Het neoliberalisme heeft de ontwikkeling van twee menstypen bevorderd. Enerzijds (...) de beschaving van het narcisme, de ziekelijke eigenliefde. (...) De mensenrechten worden vernauwd tot rechten van individuen, groepsrechten worden verwaarloosd of genegeerd. (...) Een ander soort mens (...) is de vrucht van commercialisering en massalisering, van het afstompingsproces dat om zich heen grijpt. De gehoorzame volgeling, het kuddedier in slechte zin.”*¹⁴⁷

Na de Industriële Revolutie kwam er een scheiding tussen de economie en het gezinsleven. *“Er ontstond een ideologie die het reële verband tussen de samenleving en het privé-leven versluisde en de moderne enkeling staafde in de waan dat hij vrij en autonoom was.”*¹⁴⁸ *“Het loonstelsel werd geschraagd door niet-gemonetariseerde arbeid van moeders en*

144Ib., pp. 333-334.

145Ib., p. 335.

146Ib., p. 336.

147Ib., pp. 338-339.

148Ib., p. 341.

huisvrouwen. Het werk van de vrouw thuis was gratis. Zonder die vorm van marktuitsluiting zou het industriële kapitalisme zich nooit hebben kunnen doorzetten.”¹⁴⁹ Het gezin werd een broedplaats van individualisme en genotzucht en ook een belangrijke consumptieplek.

De klassieke levensritmen verdwijnen. De differentiëring van microleefvormen is toe te juichen in een pluralistische samenleving. Probleem zijn wel de alleenstaanden en het eenoudermodel.

Leuk als sluitstuk van het hoofdstuk over individualisme is Kruithofs bespreking van de (vijf) gezinstypen: het gezin met een seksistische opdeling ((macho-)mannen tegen vrouwen), dat met de generatietegenstelling (ouders versus kinderen), het freudiaanse gezinstype (vader en dochter tegenover moeder en zoon) dat goed draait, de alliantie van allen tegen één (meestal de huisvader... die nooit thuis is) en het gezin van de hyperindividualisten waarin iedereen zijn eigen gang gaat.¹⁵⁰

14. Entertainment

Entertainment staat tegenover arbeid en is lust. *“Het doel is de vereniging van arbeid met lust. (...) De andere optie, namelijk een fictieve, luxueuze genotwereld boven en buiten het dagelijkse leven construeren, biedt geen uitkomst.*”¹⁵¹ *“Het verheerlijken van het amusement betekent de consumptie boven de productie plaatsen of ze zelfs los en onafhankelijk daarvan willen ontwikkelen, wat tot fundamentele wanverhoudingen in de menselijke existentie leidt.*”¹⁵²

Kruithof onderscheidt drie fasen in de geschiedenis van het vermaak. In de middeleeuwen (feodaliteit) vermaken de edelen en de hogere clerus zich met jachtpartijen, dans, muziek en de gewone man houdt kermessen en spelen; met de opkomst van de bourgeoisie schept die stand een eigen vermaakcultuur en ook het proletariaat heeft zijn amusement; Sinds 1950 tenslotte verdwijnt de vermaakcultuur van adel en clerus alsook die van het volk. *“Alles wordt in één massacultuur geïntegreerd.*”¹⁵³ Heden explodeert het vermaak: de wereld moet een pretpark worden. *“De zaligheid is een combinatie van klanken, beelden en woorden, van bewegingen (dans), drank, drugs en seks.*”¹⁵⁴ Het vermaak overspoelt alles. *“Alles moet worden gevierd.*”¹⁵⁵ Egotripperij, een vlucht uit de

¹⁴⁹Ib., p. 341.

¹⁵⁰Tekst d.d. 25 maart 2025.

¹⁵¹Ib., p. 350.

¹⁵²Ib., p. 350.

¹⁵³Ib., p. 351.

¹⁵⁴Ib., p. 351.

¹⁵⁵Ib., p. 351.

werkelijkheid, de opmars van de spotcultuur, parasitisme. De neoliberale rijken houden feestjes met een prijskaartje van een miljard dollar.

Amusement voor alles is te wijten aan het economische surplus, de markuitbreiding, de vakantiecultuur en de specifieke entertainmentindustrie. Het succes daarvan volgt uit het frustrerende van de arbeid: de zin ervan wordt niet in vraag gesteld, alles draait om het loon. De impact daarvan op de moraal is niet gering. *“Het Westen heeft het verbod op plezier vervangen door de plicht om te genieten. (...) Dit gouden kalf maakt ons onverzadigbaar. (...) Er is zowaar zelfs een nieuwe beroeps cultuur ontstaan: wat tot je eigen opdracht behoort, probeer je zoveel mogelijk door te geven aan ondergeschikten, kennissen en vrienden.”*¹⁵⁶

De kapitalistische markt maakt dat ook amusement concurrentieel wordt: ook m.b.t. amusement is het doel: winnen. Onmacht voedt de hang naar kortstondig genot. Brood en spelen. *“De herauten van de neoliberale wereldorde geloven in uitbuiting via entertainment.”*¹⁵⁷ Maar entertainment met maatschappijkritiek wordt door de neoliberalen gefnuikt.

Vermaak is verspilling en vervuiling en vernielt de natuur maar het werkt ook de misdaad in de hand want het gaat om verbruik zonder productie: wie wil genieten zonder te werken, kan het kapitaal daartoe alleen via misdaad bemachtigen.

Amusement is niet creatief, het wordt geprepareerd en passief ondergaan. *“De neoliberale massastructuren domineren.”*¹⁵⁸ Het niveau zakt naar dat van de consument, de massamens. De happy few hebben een aparte wereld. *“Wie kiest voor de vrije markt zonder restricties, knielt voor het kapitaal. Met geld kun je mensen overtuigen, kun je bewustzijnsoorlogen winnen. Die logica wordt ook in de wereld van de ontspanning toegepast.”*¹⁵⁹ Vermaak als louter verkoopproduct. *“Er is een wezenlijk verschil tussen cultuur maken en succes najagen.”*¹⁶⁰ *“Geen enkele artiest van enig niveau volgt de smaak van zijn publiek. Dat is verraad aan de roeping (...). In de wetenschap gelden analoge normen. Serieuze onderzoekers leggen zich niet neer bij de bestaande waarheid, maar doorbreken en verleggen verworven inzichten.”*¹⁶¹

¹⁵⁶Ib., p. 355.

¹⁵⁷Ib., p. 356.

¹⁵⁸Ib., p. 358.

¹⁵⁹Ib., p. 359.

¹⁶⁰Ib., p. 360.

¹⁶¹Ib., p. 360.

Lust is levensnoodzakelijk en antilustfilosofieën zijn daarom uit den boze maar genot is niet de motor van de menselijke ontwikkeling, de band tussen lust en werk mag niet worden doorgesneden (consumptie zonder arbeid) want zonder zinvol werk verliest men zijn menselijkheid en rest slechts misdaad, een vrucht van de neoliberale ingesteldheid.

Het toerisme is nu wereldwijd de tweede grootste economie, de jongste decennia is er massatoerisme dat zich uitbreidt, de mogelijkheden nemen toe, reizen gebeurt meestal in passiviteit via touroperators. Elders is het gras groener, we willen iets nieuws, we willen te gast zijn, we willen zon, warmte, we trekken van noord naar zuid. *“Er zijn in de wereld van vandaag twee grote migratiestromen. De eerste wordt veroorzaakt door de geslagenen, de stumperds. Zij vluchten voor burgeroorlogen en trekken van gebieden (...) met werkloosheid en hongersnood naar streken met betere levenskansen. (...) Zij weten niet wat vrije tijd en toerisme is, hebben er geen geld voor. (...) Ze zoeken slechts een uitkomst voor hun ellende. Daartegenover staan de tijdelijke, vrolijke volksverhuizingen. (...). In het vakantieland zijn de prijzen van de goederen en diensten vaak lager dan in het thuisland wat aardig van pas komt. Toeristen zijn parasieten (...) [en] worden meestal afgesloten van de lokale gemeenschappen. (...) Je kunt je best doen om vriendelijk te zijn (...) maar de ander weet dat je rijk bent, tot een andere wereld behoort. Cuba moet zich prostitueren in een grootschalig toerisme om de nodige deviezen te verzamelen. (...) Het moderne toerisme is in grote mate een vorm van bedrog.”*¹⁶²

Ook de sport wordt steeds meer gecommercialiseerd en geprofessionaliseerd, profs worden verkocht. *“Met het wereldvoetbal is jaarlijks zo'n 225 miljard dollar gemoeid. (...) Uitzendrechten, kijkcijfers en reclameprijzen (...).”*¹⁶³ Het spelkarakter verdwijnt, de natuur en de dieren zijn slachtoffer maar in de topsport ook de mensen.¹⁶⁴

15. Televisie

De verbale cultuur van weleer (met een spreker en een luisteraar, via klanken) werd vervangen door de beeldcultuur (met een schrijver en een lezer, via beelden) omwille van de voordelen van bewaring en verspreiding, die nu echter wegvallen door de ontwikkeling van opname- en distributiemogelijkheden. Daarnaast is er ook nog de beeldentaal en de klankenwereld (muziek). *“Woorden, beelden en klanken beïnvloeden*

¹⁶²Ib., pp. 365-367.

¹⁶³Ib., pp. 370-371.

¹⁶⁴Tekst d.d. 26 maart 2025.

mensen in drie opzichten: cognitief [betekenissen], emotief [gevoelens] en actief [het aanzetten tot daden]. ”¹⁶⁵

De televisie heeft drie functies: informeren, opvoeden en entertainen.

Televisie beperkt de info en selecteert ze: het uitzonderlijke en het negatieve krijgen meer aandacht, het nieuws is oppervlakkig (*“Iedereen praat over alles zonder veel voorbereiding”*¹⁶⁶), interviews worden tot een dertigste van de duur ingekrompen en derhalve vervalst (Kruithof als ervaringsdeskundige¹⁶⁷), er is partijdige berichtgeving. *“De repressieve tolerantie werkt gesmeerd: iedereen mag zijn mening kwijt maar het moet duidelijk blijven dat opposanten een klein groepje vormen.”*¹⁶⁸

Berichtgeving over de Koerden en Kongo is er niet of eenzijdig, de eenzijdige visie van Hof, Leger en Kerk wordt gepropageerd, PvdA krijgt op geen enkele Vlaamse zender spreekrecht. *“Het establishment spaart vooral zichzelf.”*¹⁶⁹ *“Een belangrijk discussiepunt (...) is de verhouding tussen feit en commentaar.”*¹⁷⁰ De liberale ideologie weert commentaren als onwetenschappelijk maar *“zowel bericht als commentaar zijn waardegeladen. Het journaal is niet objectief maar bevat een waardegeladen keuze van feiten (...).”*¹⁷¹ Meer zenders zijn nodig: *“Slechts via een pluralistische informatie kan de objectiviteit worden verbeterd.”*¹⁷²

Wat betreft de educatieve functie van televisie. *“Onze televisie werkt in veel educatieve uitzendingen ideologisch, maar doet alsof ze neutraal is.”*¹⁷³ Tegelijk met het 'semper excelsior' prediken pedagogen onderwerping, volgzzaamheid, gehoorzaamheid, conformisme. *“Scherp uitgedrukt gaat het over afstomping, infantilisering.”*¹⁷⁴ *“Mensen met een onafhankelijk oordeel worden zelden tot de studio toegelaten.”*¹⁷⁵ *“Als kinderen dagelijks uren voor het scherm zitten verliezen ouders en onderwijsmensen hun moreel overwicht.”*¹⁷⁶ En de entertainmentfunctie van televisie weegt veel te sterk door. Onze zogenaamde behoefte aan ontspanning (spelletjes, onbenulligheid) accordeert niet met de slavernij waar de andere helft van de mensheid aan onderworpen is. Met de

165Ib., p. 377.

166Ib., p. 382.

167Ib., p. 381.

168Ib., p. 381.

169Ib., p. 381.

170Ib., p. 381.

171Ib., p. 382.

172Ib., p. 382.

173Ib., p. 382.

174Ib., p. 383.

175Ib., p. 383.

176Ib., p. 383.

overwaardering van het encyclopedisme scheppen producers een illusie van educatie. *“Ze beseffen niet dat de rush naar feitenkennis het inzichtelijk denken aftakelt.”*¹⁷⁷ De exuberante prijzen voor winnaars van spelletjes voelen corrupt aan. Entertainment schept een gevaarlijke attitude: *“Het leven is een spel, niets moet au sérieux genomen worden.”*¹⁷⁸ Het televisie-entertainment heeft de opium-functie van de godsdienst overgenomen, *“een egocentrische tijdpassering.”*¹⁷⁹ De zogenaamde ontspanning verdooft door kijkers in een schijnwereld op te sluiten en *“de meest gewaardeerde idolen zijn vaak de grootste leeghoofden.”*¹⁸⁰ De media, de 'vierde macht' hebben een waakhondfunctie maar zij manipuleren. *“Een aantal fundamentele vooroordelen wordt in de media niet op de helling gezet.”*¹⁸¹ *“Onze televisie is in handen van mensen die zichzelf deskundig achten en de buitenstaanders als kijkvee behandelen.”*¹⁸² Kijkers moeten kunnen participeren aan het televisiegebeuren en daartoe ook de middelen en de macht krijgen.¹⁸³

Jaap Kruithof: *“Het is voor een enkeling zeer moeilijk om zelfstandig over de wereld na te denken. De bronnen die zijn bewustzijn voeden bieden zo'n geprefabriceerde waar aan dat weinigen in staat zijn erachter te komen hoe de werkelijkheid echt in elkaar zit. Mediagiganten als Rupert Murdoch en Ted Turner rukken op. Met een netwerk van televisiestations, satellietverbindingen, radiozenders en persorganen willen zij de denkwereld beheersen. Zij formeren met privé-kapitaal imperia, die de hele planeet van bewustzijnsinhouden voorzien.”*¹⁸⁴ De kloof tussen de wetenden en de onwetenden wordt groter.¹⁸⁵ Er is een veramerikanisering van de wereld. *“Wie geen Engels begrijpt, is een analfabeet.”*¹⁸⁶ Europa, Zuid-Amerika, Afrika. *“Ook aan de andere kant van de gewezen Berlijnse muur klinkt het gejam van Angelsaksische popsterren. De bedreiging van de panamericanisering is mondiaal.”*¹⁸⁷ Amerikanisering, gevolg van verrechtsing, is commercialisering, neoliberalisme, alle voorrang aan de winst ten koste van inhoud, waarheid en schoonheid. De zo al uitgebuite kijker bootst het allemaal na, versterkt het aldus nog. Het politiek bewustzijn wordt gekraakt. *“Marcuse's eendimensionaliteit als*

177Ib., p. 385.

178Ib., p. 386.

179Ib., p. 386.

180Ib., p. 386.

181Ib., p. 387.

182Ib., p. 388.

183Ib., p. 389.

184Ib., p. 389.

185Ib., p. 390.

186Ib., p. 390.

187Ib., p. 390.

werkelijkheid.”¹⁸⁸ Kruithof spreekt over de kwalijke neoliberalisering van de planeet: *“Het meest benauwende vind ik dat nog maar weinigen in staat zijn dit in te zien, laat staan de moed hebben zich ertegen te verzetten.*”^{189 190}

16. Ideologie en ethiek

Na de Franse Revolutie tekenden zich in het Westen vier ideologieën af: liberalisme, sociaal-democratie, fascisme en communisme. Het liberaal politiek stelsel scheidt kerk en staat, erkent de scheiding der machten, de gelijkheid van alle burgers voor de wet en privaat eigendom; de familie is de sociale basiscel. De sociaal democratie behoudt de liberale fundamenteën, gedooft het kapitalisme maar wil een staatsmacht die de vrije markt corrigeert en de rijkdom herverdeelt; zij houdt politiek en economie gescheiden en is pluralistisch; economisch erkent zij werkgevers, werknemers en staat. *“Het fascisme is een politieke reactie [een verzet van de middenklasse] in een moderne, industriële samenleving die met serieuze moeilijkheden te kampen heeft”*¹⁹¹ - in Duitsland en Italië de economische crisis waar, uit schrik voor het communisme, met de steun van het grootkapitaal, het fascisme allen wist te verenigen in een extreemrechtse politiek, een 'nieuwe orde'.¹⁹² De vrije vakbonden verdwijnen en de overheid (één partij) regeert over de economie en zet grootse plannen op, geen scheiding der machten meer, geen democratie en de eis van absolute trouw aan de leider, de 'redder'. Met een massabewustzijnsindustrie worden alle geesten beheerst: eenheid wordt bekomen met nationalisme en racisme, vreemdelingen worden verdrukt. Het communisme tenslotte (één partij, die van het proletariaat) hanteert staatseconomie en dirigisme door partijleiders. Exit de scheiding der machten, het pluralisme, de vakbonden, de rechtsstaat en de mensenrechten. *“Rusland ging de autoritaire toer op omdat het regiem extern en intern bedreigd werd en de sprong naar de industrialisering een grote sociale cohesie vereiste.*”¹⁹³ Links kritiseert het Leninisme dat economie en cultuur aan het eenpartijstelsel van de politiek, een politiestaat, onderwerpt. Positief waren wel de overwinning op nazisme en maffia en de sociale voorzieningen, coöperatie in plaats van concurrentie.¹⁹⁴

188Ib., p. 396.

189Ib., p. 397.

190Tekst d.d. 27 maart 2025.

191Ib., p. 402.

192Ib., p. 403.

193Ib., p. 406.

194Ib., pp. 406-407. Kruithof plaats alle modellen in schema (pp. 407-409).

Na de heropbouw na W.O.II was er in de jaren zestig een pacifistische beweging maar vanaf de jaren zeventig komt rechts met neoliberale, neoconservatieve en fascistische tendensen.¹⁹⁵ *“Als machthebbers van de wereld zijn de neoliberalen zelfverzekerd en voortvarend. Zij hanteren een stelsel van principes en normen waarin het recht van de sterkste wordt gelegitimeerd. De grote afgoden zijn de vrije markt en de privatisering.”*¹⁹⁶ Democratie en vakbonden zijn schijnvertoningen, er is geen medelijden met de zwakkeren. Prestatie, succes en genot staan voorop. Er is meer permissiviteit maar tegelijk consumptiedwang. Goed is wat rendeert.

De traditionele ethiek (van christen- en sociaaldemocraten en groenen) situeert zich in het centrum. *“De traditionelen denken dat ze progressief zijn omdat ze het neoconservatisme verwerpen. In feite laten ze zich conditioneren door de neoliberalen (...). Het zijn meelopers, arrangeurs (...).”*¹⁹⁷ Zij wenden een macht voor die zij niet hebben. Zij brengen lippendienst aan milieubehoud maar laten de economische belangen van het neoliberalisme primeren.

De neoconservatieve moraal kwam er in de jaren tachtig als verzet tegen de moderniteit en is behoudsgezind, vaak religieus en fundamentalistisch met een traditioneel wereldbeeld wars van alle wetenschappelijkheid, een heimwee naar een stabiele eenvoudige wereld. Kapitalistisch, nogal ondemocratisch, nationalistisch, Vlaams Blok en fort Europa, veiligheid boven alles. *“[Neoconservatieven] ethiseren wat niet te ethiseren is en bouwen op dat fundament een onredelijke argumentatie.”*¹⁹⁸ Kruithof geeft het voorbeeld van de existentiële wijze van homo's en lesbiennes, die niet resulteert uit een vrije keuze. Het microsociale moet gebaseerd zijn op het gezin, andere samenlevingsvormen zijn inferieur. Maar het neoconservatieve ideaal is achterhaald ofschoon zij de uitwassen van het neoliberalisme (*“de schadelijke effecten van de wilde markt zonder humane waarden”*¹⁹⁹) terecht veroordelen.

De fascistische ethiek (waarvan een opmars sinds de jaren tachtig) heeft te maken met nationalisme en migratieproblematiek maar volgt ook uit het neoliberale beleid en de postmoderne relativiseringsdrang. De parlementaire democratie wordt vooralsnog geduld *“omdat het niet anders kan.”*²⁰⁰ Nationalisme, bloed en bodem, territorialiteit, eigen volk eerst en racisme.

¹⁹⁵Ib., pp. 410-411.

¹⁹⁶Ib., p. 411.

¹⁹⁷Ib., p. 413.

¹⁹⁸Ib., p. 418.

¹⁹⁹Ib., p. 419.

²⁰⁰Ib., p. 419.

De emancipatorische moraal komt met een nieuwe sociale beweging verwijzend naar de Verlichting. Pluralisme en overleg komen in de plaats van paternalisme en autoritarisme; de natuur moet gespaard worden tegen de gevolgen van ongeremd winstbejag. Meer solidariteit en respect voor mensenrechten en nadruk op verantwoordelijkheid en aansprakelijkheid voor machthebbers in plaats van de beschuldiging van de slachtoffers:

*“Een bekend voorbeeld is het verwijt dat werklozen profiteurs zijn die niet willen werken. Dat is een schandelijke omkering van de reële maatschappelijke machtsverhoudingen en waarden, die we met klem bestrijden.”*²⁰¹ Het is niet zo dat wie het haalt, gelijk heeft omdat gelijk hebben en het krijgen andere zaken zijn. Jaap Kruithof: *“Ik dacht telkens aan de verzetslieden die het eerste jaar van de tweede wereldoorlog al acties ondernamen om het nazisme te bestrijden. In die tijd werd in Europa algemeen gedacht dat de Duitsers de overwinnaars waren en er tegen hun overwicht niets te ondernemen viel. Blijkbaar had die redenering geen invloed op het gedrag van een aantal weerstanders. Velen onder hen waren immuun voor de logica van het halen, en het niet halen. Het was voldoende dat de bezetter ongelijk had om het verzet te organiseren. We gaan door, ook al halen we het niet.*

*We mogen de onverzettelijkheid van dat morele standpunt best overnemen. Het neoliberalisme is een nefast systeem en zelfs als overwinningen niet voor morgen zijn moeten we ons inzetten in een radicale strijd, zoals de kameraden van 1940.”*²⁰² Soms is verantwoorde dwang nodig, bijvoorbeeld inzake verkeersveiligheid.

Het antropocentrisme is een gevolg van het christendom - de menswording van God die meteen de mens vergoddelijkt - en is vooral sinds de Renaissance en dan de Verlichting dominant in het Westen: de mens is de maat van alle dingen, de mens is de nieuwe God. Wetenschap en techniek ontwikkelen zich in een vooruitgangsgeloof, er is de industrialisering en het kapitalisme. De mens berust op zichzelf met de Rede; God en de natuur worden opgegeven. Maar de Rede vindt geen fundamenteën voor een ultieme waarheid en zingeving. *“Nooit was de verwarring rond het redelijke in het Westen zo groot als in de jaren negentig.”*²⁰³ Er is relativisme en irrationalisme, cynisme en nihilisme, het antropocentrisme faalt.

Het heeft allemaal te maken met toenemend subjectivisme, verlies van het

201Ib., p. 425.

202Ib., pp. 425-426.

203Ib., p. 429.

contact met het object: de mens manipuleert alles. *“We zijn geëvolueerd naar een eenzijdige, willekeurige manipulatie door de mens van al wat object is, behalve - en dat helaas slechts in beperkte mate - van het object dat de medemens voor elk menselijk subject is.”*²⁰⁴ *“Het subjectivisme streeft naar een wereld met objecten die geen echte objecten zijn, omdat ze door het subject zo gemanipuleerd zijn dat ze geen onafhankelijke weerstand kunnen bieden en dat wordt in de moderne westerse samenleving als legitiem aanvaard.”*²⁰⁵ Als toelichting beschouwt Kruithof de theorieën over waarheid, schoonheid en goedheid.

Voor het bepalen van waarheid bestaat naast het correspondentie criterium en het coherentie criterium ook het pragmatisch criterium: *“waar is wat ik waar maak. (...) Als ik door een ingreep de werkelijkheid kan veranderen, kan ik onwaarheid omzetten in waarheid. De mens kan zelf waarheid creëren.”*²⁰⁶

*“Met het postmodernisme valt niet te lachen. Als de waarheid een subjectieve machtsbasis krijgt, zijn radicaal relativisme en redeloze willekeur - laten we er eerlijk aan toevoegen: en fascisme - niet te vermijden. (...) Wie het object negeert (...) is stuurloos. Hoogmoed verblindt.”*²⁰⁷

*“De kwaliteit van ons cognitieve vermogen kan slechts gehandhaafd worden als we samen beschikken over maatstaven inzake waarheid en onwaarheid. Vroeger leek de wetenschap ons dat houvast te beiden, nu wordt de geldigheid van de kennis meer en meer bepaald door allerlei invloeden op de markt. Onze kennis (...) is een commercieel product geworden. Zelfs de meest onverantwoorde zienswijzen vinden gretige afnemers.”*²⁰⁸

Ook wat betreft de ethiek wordt het goede nu ook door de mens bepaald, door het ik, en dat mondt uiteraard uit in het recht van de sterkste.

*“Zonder impact van het object is willekeur niet te vermijden.”*²⁰⁹ Het nieuwsoortige antiautoritarisme van de jaren tachtig is niet langer emancipatorisch, het is ontaard in een oeverloos relativisme.

De schoonheid tenslotte ontaardde analoog. *“Kunst werd wat x als kunst bepaalt.”*²¹⁰ En dat is uiteindelijk de markt, het kapitaal, de macht. Zo

²⁰⁴Ib., p. 429.

²⁰⁵Ib., pp. 429-430.

²⁰⁶Ib., p. 430.

²⁰⁷Ib., p. 431.

²⁰⁸Ib., pp. 431-432.

²⁰⁹Ib., p. 433.

²¹⁰Ib., p. 434.

verdwijnt elke zin. *“We evolueren (...) naar een wereld waarin we alleen nog onszelf ontmoeten. (...) We zijn goden zonder onderdanen.”*²¹¹ Alleen cynisme en nihilisme schieten over. Er is demoralisering, onmacht. Alleen het engagement kan ons daarvan verlossen. Nog meer nefast is het nihilisme, het vernietigen om te vernietigen, *“de tegen zichzelf gerichte radicale agressie (...), een gevolg van frustratie.”*²¹²

Kruithof sluit het hoofdstuk af met een bedenking over religiositeit. De religieuze ervaring betreft een ons overstijgende realiteit (iets *buiten* onszelf) die boeit (fascinans) en beangstigt (tremendum). Dat contrasteert fel met het subjectivisme en het antropocentrisme die zich voor de religiositeit afsluiten. *“Het christendom heeft de weg geopend naar het antropocentrisme, tegelijkertijd de gelovige in de waan latend dat die mensgerichtheid kan samenvallen met het behoud van een echte religiositeit. Die gedachte is onhoudbaar omdat daarin de religiositeit, naar mijn gevoel, diep verminkt wordt. Daarom pleit ik voor een nieuwe religiositeit zonder goden en zonder een God-mens. Veel westerlingen hebben de christelijke kerken verlaten. Sommigen denken dat het consequent is om het religieuze ook vaarwel te zeggen. Dat lijkt me geen goede stap.”*^{213 214}

17. Orde

Voor de bevrediging van de menselijke behoeften moeten activiteiten georiënteerd en gestructureerd of gestuurd worden volgens zekere normen. *“Zo belanden we bij het begrip orde. Het gaat over gehelen van werkzaamheden, gecentreerd rond specifieke belangen. Een orde is een macrosociaal subsysteem waarin bepaalde activiteiten worden bijeengebracht en gestructureerd. Door de binding met gemeenschappelijke waarden, doeleinden en normen bezit zij een interne samenhang. Zij wordt geleid door bestuurders die voor het algemeen beleid zorgen en storingen trachten te vermijden.”*²¹⁵

Elke orde heeft een eigen regelsysteem, een wereldbeeld, een zelfbeeld en een ethiek. Zo omvat het universum drie niveaus van orde: de fysische, de biologische (zelfbehoud en reproductie) en de psychische (ervaring, geheugen, bewustzijn) waarbij de derde afhankelijk is van de tweede, de tweede van de eerste. Wat betreft de menselijke sfeer werden de vier

²¹¹Ib., p. 434.

²¹²Ib., p. 435.

²¹³Ib., pp. 437-438.

²¹⁴Tekst d.d. 29 maart 2025.

²¹⁵Ib., p. 440.

machten (economie, politiek, ideologie en cultuur) hoger beschreven.

In de periode 800-1200 domineerden economie en ideologie.

Grootgrondbezitters bezaten samen met de kerk de landbouw (graan, wijn, wol). De ideologie was de religie, God en de kerk, die bepaalden wat waar, goed en schoon was. De christenen schreven de oorsprong van Plato's aangeboren ideeën toe aan God. Aristoteles zijn kennisleer was inductief. Thomas bracht Aristoteles' leer samen met de christelijke.

In de periode 1200-1500 won de staat de machtsstrijd tegen de kerk, er kwamen ketterijen en de Katharen werden uitgeroeid.

Van 1500 tot 1700 veroverde Europa de wereld, er was de moderniteit, de Verlichting, de rede die in de plaats kwam van het geloof, de burger, het individualisme, daarna de industrialisering. In de kerk: schisma's (protestantisme). Het calvinisme (de Bijbel in de volkstaal) bracht meer vrijheid in het geloof; arbeid was geen vloek maar een taak; wetenschap zat in de lift en Newtons wereldbeeld was dualistisch (God en de mens zijn vrij, de natuur is een machine).

Van 1800 tot 1970 werd de economie geïndustrialiseerd met loonarbeid, kapitalisme, massaproductie en verstedelijking. De wetenschap verving de religie. De poging van de Wiener Kreis om wetenschap en kennisleer op de zuivere rede te funderen mislukte. Na W.O.I verschenen in Europa het fascisme, het nationaal socialisme en het stalinisme.

In de laatste fase, van 1970 tot 2000 [de publicatiedatum van het boek], gaat het neoliberalisme domineren, ook over de ideologie. *“De ontwikkeling van het heelal wordt beheerst door irreversibiliteit, bifurcaties, toeval, kwalitatieve sprongen, niet-repetitiviteit en onvoorspelbaarheid.”*²¹⁶ De neoliberale ideologie is het hoger beschreven postmodernisme. Het laatste tijdperk, het heden, is het individualisme van de bemiddelden: ieder voor zich, maar het overaanbod ten spijt, ontevreden, rot verwend: barbarij.

Het neoliberalisme is een belangrijke veroorzaker van milieuverloedering en is niet bereid die te stoppen en de politiek heeft daar geen zeg over. De overheid moet ruime bevoegdheden krijgen onder democratische controle om te markt te reguleren, zij is geen dienstknecht van het particulier initiatief.²¹⁷

Het liberale marktdenken zet zich wereldwijd door. Zo bijvoorbeeld is het

²¹⁶Ib., p. 448.

²¹⁷Ib., p. 458.

katholicisme geworden van (in de middeleeuwen) een machtige ideologie met reusachtige economische en politieke middelen tot (vandaag) koopwaar. *“Wat zich niet aanpast aan de maatschappelijke logica, gaat ten onder.”*²¹⁸ *“Het winststreven bouwde een eigen ethiek op die de andere normatieve strekkingen naar de achtergrond verwees.”*²¹⁹ *“Telkens opnieuw steken onrealistisch spiritualisme en moralisme de kop op. [ethisch beleggen e.d.m.] Dit suste de gemoederen wel, maar is impotent.”*²²⁰ Met de cultuur *“ontstonden regelsystemen [solidariteit] die zich verwijderden van de biologische mechanismen ['survival of the fittest'...], waaruit ze voortkwamen.”*²²¹ Na de middeleeuwen wilde het Westen de wereld domineren en humaniseren; na W.O.I werden pacifisme en een klasseloze samenleving gepropageerd. Maar sinds de jaren zeventig toonde het kapitalisme zijn ware gelaat van de wilde hebzucht. *“De erfenis van eeuwen werd verloochend.”*²²² *“Het neoliberalisme is geen kopie van de biologische orde, maar sluit er in meerdere opzichten bij aan. Voor de verdedigers van de humane moderniteit is het een terugkeer naar een infra-ethisch niveau.”*²²³ *“De kinderen van de Derde Wereld onder wie er steeds meer in legers moeten vechten, roepen ons toe: 'De biologische orde, waarin onze voorouders zich moesten weren, was minder hard dan de economische orde, die het Noorden ons nu oplegt. Vroeger hadden we, dankzij tradities, een verweer, nu worden we weggemaaid.' In Angola zijn er mensen die van muizen en sprinkhanen leven.”*²²⁴

Maar veel sectoren zijn met de winstlogica niet gediend. *“Mensen vormen mag geen zaak van commercie zijn.”*²²⁵ Toch is dat het geval: cliëntelisme in scholen, de opsplitsing in elitescholen en 'gewone'. Het conservatorium van Antwerpen (een agglomeratie met een half miljoen inwoners) telt amper driehonderd leerlingen. *“Het ideaal van de volksopvoeding uit de negentiende eeuw werd opgegeven, het interesseert slechts oubollige idealisten, die zich niet willen aanpassen. Nieuwe tijden, nieuwe principes. De beste rekruten gaan door en worden gelauwerd, de massa wordt aan de VTM overgeleverd.”*²²⁶

Andermaal profetisch: *“De geneeskunde (...) hoort niet thuis in de*

218Ib., p. 460.

219Ib., p. 460.

220Ib., pp. 460-461.

221Ib., p. 461.

222Ib., p. 462.

223Ib., p. 462.

224Ib., p. 462.

225Ib., p. 462.

226Ib., pp. 462-463.

profitsector. Zou zij nog een toekomst hebben als - ik noem maar wat - een op winst gerichte wereldhandel in menselijke organen op gang komt? ”²²⁷ Hetzelfde geldt voor de wetenschap.

Ook de cultuur moet het ontgelden. *“Economische managers werden culturele dictators. Murdoch, Turner en Berlusconi poogden de wereld van de berichtgeving te beheersen. Bill Gates droomt van een monopolie inzake de reproductierechten van 's werelds grootste musea.”*²²⁸

*“[Kunstenaars] moeten (...) de markt veroveren (...), reclame maken voor zichzelf. Het enige dat rendeeft, is mensen overhalen te consumeren.”*²²⁹

Simpele kost presenteren, aandacht trekken, het niveau aanpassen. *“Met kapitaal kun je bewustzijnsoorlogen winnen.”*²³⁰ *“De toekomst ziet er voor de klassieke muziek somber uit.”*²³¹ Kunst wordt afhankelijk van sponsors (voor hun imago doen ze alsof ze cultuur- en milieubewust zijn) en derhalve gecommmercialiseerd. Winstbejag maakt alles kapot. Kunst moet laveren tussen elitarisme en populisme.²³²

18. Strategie

De periode 1935-1945 was er een van afbraak, die van 1945-1960 van heropbouw, wapenwedloop (atoombewapening) en dekolonisering. De jaren zestig kenden een hoogconjunctuur, de consumptiemaatschappij begon, televisie kwam op alsook ruimtevaart. Vervolgens waren er de hippiebeweging (studentenrevoltes, RAF, AMADA...), de blackpowerbeweging van Martin Luther King, de Praagse Lente en de capitulatie van de VS in de Vietnamoorlog. Andere sociale bewegingen waren er onder meer rond de natuur, de derde wereld, de vrouwen, het pacifisme, de arbeiders, de daklozen, de leefverbanden en de kunstenaars. Vele rebellen verraadden de beweging en gingen de neoliberale toer op met het neokapitalisme.²³³

De jaren negentig worden getekend door politieke onverschilligheid. De markt legt aan iedereen haar wetten op. Er zijn bewegingen door de overheid, zoals Kom op tegen kanker, civiele bewegingen, achteraf door de overheid gesteund, zoals Greenpeace en Artsen zonder Grenzen en door de overheid bestreden bewegingen zoals Geneeskunde voor het Volk. Er zijn het antiracistisch verzet, de strijd voor de opheffing van de

²²⁷Ib., p. 463.

²²⁸Ib., p. 463.

²²⁹Ib., p. 464.

²³⁰Ib., p. 464.

²³¹Ib., p. 464.

²³²Tekst d.d. 30 maart 2025.

²³³Ib., pp. 469-475.

schuldenlast van derdewereldlanden, de Witte Mars voor meer veiligheid en de bewuste consumentenbeweging. Met welke strategie kunnen we de wereld naar wens veranderen? *“Wie voor een rechtvaardige zaak vecht, mag de strijd nooit opgeven.”*²³⁴ *“We zijn niet tegen mondialisering en globalisering in de eerste [descriptieve] zin, wel tegen de neoliberale versie ervan.”*²³⁵

*“De ecologische tijdbom tikt.”*²³⁶ We moeten eindelijk erkennen dat de natuur een waarde in se bezit, alleen zo kan vervuiling en uitputting worden tegengegaan. Ecosocialisme is nodig, alsook een strenger beleid van de overheid en collectiviseringen (internationalisaties). Risicokapitalisme moet bestreden worden (er wordt gegokt pensioengelden en ander sociaal kapitaal). Ook het bedrijfskapitalisme is bedrieglijk en asociaal. *“Langzamerhand wordt de volgende regel dominant: ‘Als je bij ons werkt, moet je al je spaarcenten in ons bedrijf investeren’.”*²³⁷

Wat betreft de arbeid heeft iedereen recht op werk. Uitbuiting en beschadiging van de natuur moeten worden tegengegaan. De neoliberale thesis dat de loonkostvermindering de werkgelegenheid bevordert blijkt dikwijls onwaar. *“Loonkostverlagingen moeten worden in verband gebracht met de productiviteit. (...) Loonkostverlagingen (...) veroorzaken sociale ontwrichting en armoede.”*²³⁸

Een basisinkomen voor iedereen moet verworpen worden omdat dan consumptie en productie ontkoppeld worden. Het is pas de arbeid die de mens bevrijdt van sociale uitsluiting, niet de bedelarij. De (erg dure) maatregel zou de polarisering tussen rijk en arm ook doen toenemen.

De vakbonden verdienen steun, ze zijn de enige toeverlaat voor de werknemers tegen het winstbejag van werkgevers in het neokapitalistisch bestel. Groepen die solidariteit verdienen zijn vrouwen, senioren, werklozen, daklozen, allochtonen, asielzoekers en sans-papiers. Het syndicalisme moet gemondialiseerd worden.

Wat betreft de markt: dat alles te koop moet zijn, is immoreel. Meer soberheid is aangewezen, rantsoeneringen en autoloze zondagen zijn goed. De markt moet gereguleerd worden, de consument bewust gemaakt. De overheid moet de non-profitsector steunen omwille van het algemeen

²³⁴Ib., p. 480.

²³⁵Ib., pp. 481-482.

²³⁶Ib., p. 484.

²³⁷Ib., p. 489.

²³⁸Ib., p. 493.

belang.²³⁹ Wat betreft de tomeloze privatiseringen: *“Als het zo doorgaat staat de privatisering van de atoombusiness ook op het programma. De sector van het kernafval is al in particuliere handen. (...) Met de stijgende macht van de megasystemen zonder voldoende controle wordt de wereld een chaos. Daartegen is coherent en volgehouden overheidsbeleid nodig.”*²⁴⁰

Betreft het sociaal-politieke veld: de basis zijn de sociale en politieke actiegroepen, die een sociale beweging in gang zetten, waaruit een politieke beweging ontstaat en tenslotte een politieke partij. Kruithof geeft ook de indeling van Eric Goeman die begint met de zelfemancipatiebeweging van de maatschappelijk uitgesloten (bijvoorbeeld de vrouwenbeweging), die dan idealistisch wordt en dus universeel (zoals de NGO's), waaruit strijdgroepen ontstaan (zoals de opstandige werklozen en daklozen). Het komt er dan op aan één front te vormen want *“het neoliberalisme creëert in toenemende mate menselijk afval (...).”*²⁴¹

De klassieke partijen volgen allemaal het neoliberalisme. Allen plaatsen ze politiek onwetende BV's op hun lijsten om stemmen te trekken. Jaap Kruithof: *“Toen men mij vroeg om aan de grote Witte Mars deel te nemen, wilde ik weten wat het eisenprogramma behelsde. Dat was er niet. Kon er vooraan geen spandoek komen met de eis 'Ontslag van Stefaan Declerck, minister van justitie'? (...) Wij hebben geen eisenprogramma, luidde het antwoord, wij marcheren vanuit een algemeen menselijke verontwaardiging. Ik doe niet mee, was mijn reactie. De witte beweging zakte later als een pudding in elkaar.”*²⁴² Het neoliberalisme verslaat men niet met zachte maatregelen: er bestaat geen kapitalisme met een menselijk gezicht. Maar er zijn wel sociale liberalen, vaak bij de KMO's. Anderen denken dat een versterking van de *civil society* een antwoord kan bieden, nog anderen denken aan de culturalisten. Maar Kruithof meent dat geen van allen kunnen standhouden tegen de economische logica van het actuele kapitalisme.²⁴³

Velen geloven dat de grootste vijand het fascisme is, volgens Kruithof is dat eerder het neoliberalisme en het fascisme dankt zijn succes aan die dreiging die daarom eerst moet bestreden worden.²⁴⁴ De invoering van de

239Ib., p. 498.

240Ib., p. 502.

241Ib., p. 508.

242Ib., p. 510.

243Ib., p. 513.

244Ib., pp. 513-514.

Tobintaks (en het derivaat ervan door Attack) is een welkom initiatief alsook de strijd tegen de belastingparadijzen, de kwijtschelding van de schuldenlast van de Derdewereldlanden, de immorele patenteringen, de bestrijding van criminele fondsen en de speculaties rond wisselkoersen. Jaap Kruithof besluit het boek met een geloofsbelijdenis: *“Het geschenk van het leven en de strijd tegen sociaal onrecht zijn de twee peilers van ons bestaan.”*^{245 246}

Jan Bauwens, Serskamp, 4 maart - 31 maart 2025

²⁴⁵Ib., p. 522.

²⁴⁶Tekst d.d. 31 maart 2025.